

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTƏN QURBAN qızı BABAYEVA

**V.SKOTTUN “AYVƏNHƏU” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ
TƏŞBEHLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN
AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ YOLLARI**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

f.f.d. dos. Rəhimli E.Q.

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT.....	9
1.1. Bədii təsvir vasitələrinin işlənməsi.....	9
1.2. Təşbeh və onun növləri.....	21
II FƏSİL. VALTER SKOTTUN “AYVƏNHƏU” ƏSƏRİNDƏKİ TƏŞBEHLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ.....	39
2.1. Valter Skottun həyat və yaradıcılığı. “Ayvənhəu” əsəri haqqında qısa məlumat	39
2.2. V.Skott “Ayvənhəu” əsərindəki təşbehlərin tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan çətinliklər.....	42
NƏTİCƏ.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müəyyən zaman kəsiyindən bəri dünya ədəbiyyatında mətni bir dildən digər dilə çevirərək tərcümə etmək önəmli vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Mədəni fərqliliklər və müxtəliflikləri diqqətə alaraq söyləyə bilərik ki, yazılı tərcümə olduqca məşəqqətli işdir. Tərcüməçi müxtəlif mədəniyyətləri bir araya gətirə bilmək qabiliyyətinə malikdir. Məhz tərcümələrin vasitəsiylə bir çox əhəmiyyətli işlərin öhdəsindən gəlmək mümkündür. Tərcümənin ən qəliz sayılan nöqtəsi hər iki dildə mövcud olan müxtəlifliklərdir. Bədii təsvir vasitələri arasında əsas yer alan təşbehlər də mədəni əsaslı ifadələr olub, cəmiyyətin mədəniyyətinə güzgü olmaqdadır. Bu səbəbdən, ədəbi, bədii əsərlərdə geniş yer alan təşbehlərin hədəf dilə çevrilməsi tərcüməçilər üçün problemlər yaratmaqdadır. Tərcüməçilər bu və buna bənzər təsvir vasitələrini tərcümə edərkən tərcümə edilməzlik maneələri ilə qarşılaşa və ya da bu vasitələrin birbaşa axtarılaraq köçürülməsində problem yaşaya bilərlər. Bütün bunlar nəzərə alındıqda, təşbeh tərcüməsi, məxəz mətindən hədəf mətnə keçirərkən rahatlıqla ediləcəkdir. Bundan əlavə, mədəni fərqliliklər daxil olmaqla, bu cür təsvir vasitələrinin hədəf dilə çevirərkən diqqətli olmaq lazımdır.

Qeyd etdiyimiz çətinliklər sırasında ədəbiyyatımızda olan tarixi romanlardan əsas nümunələr gətirə bilməyimiz mümkündür. Diqqət yetirib, vurğulayacağımız roman Valter Skotun “Ayvənhəu” romanında işlənən təşbeh sözlər, həmin bu təsvir vasitəsinin tərcümə edilməsi zamanı ortaya çıxan fərqliliklər, onların əsərdə tutduğu əsas mövqe, bədii təsvir vasitələrinin əsərlərdə necə tərcümə edilmə qaydası, hədəf mətnə çevirərkən vurğulanmalı olan mövqelərə tərcüməçiyə bu yolda düzgün addımlamağa yardım edə bilər.

Ədəbiyyatımıza bir çox məşhur tarixi romanlar fərqli tərcüməçilər tərəfindən çevrilmişdir. Onların hər birinin önəmi olduqca əhəmiyyətlidir. Hələ tərcüməsinə yer verilməyən əsərlərin daxilində təşbehlərin yer aldığını nəzərə alsaq, bu tədqiqatın yetərincə faydalı olması məlum olar. Dünya bədii ədəbiyyatında bədii təsvir vasitələrinin geniş istifadəsini və önəmini nəzərə aldıqda, dissertasiyanın kifayət qədər yararlı və faydalı olması labüd olar.

İngilis dilli mətnlərin tərcümə yollarını araşdırıb tədqiq etmək bir qədər çətin sayıla bilər. Lakin peşəkar tərcüməçi üçün bu tip vəziyyətlər adi hal almışdır. Tərcümə zamanı qarşılaşılan problemləri həll etmək artıq tərcüməçinin öz bilik və bacarıqlarına dayanmaqdadır. Şübhə yoxdur ki, bacarıqlı tərcüməçi bu tip hallarda özünün bütün savad və biliklərini ortaya qoymağa müvəffəq ola və bununla da ortaya qüsursuz tərcümə çıxmasına şərait yaradacaqdır.

Buna Valter Skottun “Ayvənhəu” romanının istifadə edilən bədii təsvir vasitəsi kimi təşbehi misal gətirmək mümkündür. Burada qeyd olunan vasitələr tərcümənin də əhəmiyyətini bir daha ortaya qoymaqdadır. Ətraflı izah olunan mövzu bədii tərcümə sahəsi ilə dərindən məşğul olanlara yardım edəcəkdir. Bu cür məlumatlara olduqca ətraflı toxunulması tərcüməçilərin də maraq dairəsini kəsb edəcəkdir. Dünya ədəbiyyatının bədii təsvir vasitələri ilə əhatəli olan romanlarının bir çoxu dilimizə tərcümə olunmamasını nəzərə alaraq, Valter Skottun “Ayvənhəu” romanı üzrə aparılan tədqiqatlar digər romanların da tərcümə oluna biləcəyinə yardım edəcəkdir.

Burada təşbeh üçün istifadə oluna biləcək metodlar, üsullar aydın formada izah olunmuşdur. Bu formada geniş məlumatların verilməsi oxucuda maraq doğura və digər roman və əsərlərin də tərcümə edilməsinə təşviq yarada bilər.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Tərcümə sahəsində bədii təsvir vasitələrinin təhlili aktual məsələlərdən biri hesab edilmiş, hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Təşbehlərin işlədilməsi və onların müəyyən dilə tərcümə edilməsi məsələsi müxtəlif dil daşıyıcılarını yaxından maraqlandırmış və onlardan bir çoxunun bu təsvir vasitələrinə aid bəzi düşüncələrini bəyan etməsinə müvəffəq olmuşdur. Təşbehlərin istifadə zamanı digər bədii təsvir vasitələri ilə səhv salınması aktual olduğundan, təşbehin ona yaxın sayıla biləcək bədii təsvir vasitələri ilə qarşılaşdırılaraq xırdalıqlarına qədər incələnməsi və fərqlərin və oxşarlıqların müəyyən edilməsi əsas götürülmüşdür.

Bir çox müəlliflərin əsərlərində və şəirlərində bənzətmələrdən istifadə ön planda göstərilmişdir. Azərbaycan və İngilis dilində təşbehin hər zaman aktual olması, ingilis dilindən öz dilimizə edilən əsaslı tərcümələrin keyfiyyətinin yüksək qiymətləndirilməsi prinsipində əsas amil kimi şərtləndirilir. Dünyada

tərcüməşünaslığın, bu sənətin yüksək mövqedə inkişaf etməsinə diqqət yetirərək qeyd etmək vacibdir ki, bədii təsvir vasitələrin tərcüməsi problemi müəyyən tədqiqatların əsas mövzusunə çevrilmişdir.

Tərcümədə bədii təsvir vasitələrin araşdırılması və tədqiq olunması mühim vəzifələrdən olumuşdur. Təşbehlərin müəyyən edilməsi və müqayisəsi əsasında bir çox işlər aparılmışdır. Bunlardan biri, Məmmədov Akif tərəfindən yazılan “Bədii üslubun tədrisində Kitabı Dədə Qorquddan istifadə” adlı məqaləsi olmuşdur, burada o, təşbehlərin istifadəsinə yer ayırmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin ümdə məqsədi Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında olan təşbeh sözlər, onların tərcümə yollarını dəqiq araşdırmaqdır. Təşbehlərin geniş ölçüdə tədqiqi üçün Qılınxan Bayramovun tərcümə etdiyi Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərinə diqqət yetirilmişdir. Göstərilən tədqiqatın əsas məqsədi “Ayvənhəu” romanında istifadə edilən təşbehləri aydın tətqiq etmək, həmin təsvir vasitəsinin dilimizə tərcümə edilərkən meydana gələn anlaşılmazlıq və ortaya çıxan problemlər dəqiqliklə araşdırılır. Bu cür problemlərin araşdırılaraq nəticəyə çatılmasındakı məqsəd tərcümə zamanı yarana biləcək maneələri asanlıqla aradan qaldırmaq olacaqdır. Tapılan nəticələr oxşar problemlərlə üzləşə biləcək tərcüməçilərin maneələrini aradan qaldırmağa yaxından yardım edəcəkdir. Gündəlik həyatda belə əsas, önəmli yer tutan bədii təsvir vasitəsi olan təşbeh ədəbi məqsəd üçün istifadə edilən zaman əsl anlam sənətinə çevrilir və əsasən ədəbi əsərlərin təsirini artıraraq üsluba da böyük təsir edir. Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında İngilis və Azərbaycan dilləri arasında təşbehləri müəyyən etmək məqsədilə aparılan araşdırmalar öz nəticəsini vermiş, bununla istifadə olunmuş metodlar və üsullar tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işi fərqli mənbələr əsas gətirilərək həyata keçirilmişdir. Təşbehlərə aid dərin biliklərin əldə edilməsində müxtəlif mənbələrə müraciət edilmiş və nəticədə onlar haqqında ətraflı biliyə malik olunmuşdur. Təşbeh ilə bağlı nəzəri biliklərin artırılmasında H.Ə.Həsənovun “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları” adlı kitabından, tərcümənin dərinlikləri və əsas bilikləri üçün Qılınxan Bayramovun “Tərcümə sənəti” kitabından, təşbeh

nümunələri ilə yaxından tanışlıq üçün isə E.Q.Rəhimli “Hamlet Azərbaycan dilində” kitabından istifadə edilmişdir. Bədii təsvir vasitəsi kimi təşbehin detallarını əldə etmək üçün fərqli mənbələrə müraciət edilmişdir.

Tədqiqat işində bədii təsvir vasitələri haqqında dərin biliklərə sahib olmaq üçün xarici mənbələrlə müqayisələr aparılmışdır. Təşbehlərin digər dillərdə gündəlik və ədəbi dildə necə işlənməsinə bələd olmaq üçün detallı araşdırmalar aparılmışdır. Təşbehlərin müxtəlif şeirlərdə təhlillərinə müraciət edilmişdir. Bunlardan biri “Füzuli-şairin yaradıcılıq psixologiyası” adlı kitabdır.

Tədqiqat mövzumuz İngilis dili və Azərbaycan dili arasında təhlil olduğundan hər iki dilin lüğətlərinə müraciət edilmişdir. Bununla tədqiqatın qüsursuz olmasına zəmin yaratmaq nəzərdə tutulmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Bu tədqiqat işində əsasən nəzərdə tutulan bədii təsvir vasitəsinin əsər daxilində hansı dərəcədə önəm daşdığı, təşbehin istifadəsinə yer verildikdə mənanın olduğundan daha da yüksək dərəcədə gücləndirilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Dissertasiya işləri arasında adı bir qədər az hallanan “Ayvənhəu” romanı haqqında bu tədqiqat işimizdə sıx bəhs olunur. İki dil arasında aparılan müqayisəli təhlil əsərin daha anlaşıqlı formada başa düşülməsinə dəlalət gətirir. Təşbehin məxəz dildən hədəf dilə çevrilərkən hansı üsulla çevrildiyini, tərcümə zamanı əsasən tərcüməçinin qarşılaşdığı maneələr ortaya çıxarılmışdır. Elmi işdə məxəz mətn və bununla yanaşı hədəf mətndən nümunələr misal gətirilərək fikri daha aydın çatdırmağa yönəlmişdir. Bənzətmələrin tərcüməsini edərkən toxunmalı olunan bəzi məqamlar əsas göstərilmişdir. Bədii təsvir vasitələrinə sıx yer verilən bu roman fərqli mənalara malik olmasıyla yanaşı, müxtəlif strukturları da özündə əks etdirir. Romanda müəllifin istifadə etdiyi təşbehlər təhlil olunaraq oxucuya təqdim edilmişdir. Bədii təsvir vasitələrinin əslində o qədər də göründüyü qədər sadə olmadığını, əslində nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğu vurğulanmışdır.

Romanda təşbehlərin detallı araşdırıldığı, onların tərcümə metodlarının təhlil olunduğu bu tədqiqatda fərqli mövzuya toxunulmuş, həmçinin mövzuya fərqli prizmadan baxılmışdır.

Dissertasiyanın elmi və praktiki əhəmiyyəti. Elmi əhəmiyyət əsasən bundan ibarətdir ki, bənzətmələrin sıxlıqla qarşımıza çıxma biləcək problemləri haqqında ətraflı izahlar verilmiş, onların tədqiqat obyektinə müəyyən edilmişdir. Təşbehlər, digər bədii təsvir vasitələri ilə qarşılaşdırılaraq hansı mövqeyə sahib olduğu göstərilmişdir. Araşdırmalar sonrası belə qənaətə gəlinmişdir ki, təşbehlər müxtəlif formada, fərqli üsullarla istifadə edilmişdir. Bu müxtəlifliklər zamanı ortaya çıxma biləcək problemlər nəzərə çatdırılmışdır.

Praktiki əhəmiyyətdən danışmaq lazım gələrsə, elmi işdə müəyyən cüzi görünən məqamlara diqqət yetirilməzsə meydana gələ biləcək böyük problemlərin əhəmiyyətindən söz açılmışdır. Burada tərcüməçinin digər bədii təsvir vasitələri ilə çaşqınlıq yaratmaması üçün təşbehlərə necə önəm verdiyinin də şahidi oluruq. Tərcüməçi təşbehləri hədəf dilə tərcümə etdiyi zaman qarşısına çıxma biləcək çətinliklərin üstəindən məharətlə gəlməyi bacarmalıdır. Məhz bununla o təşbehlərdə mükəmməl tərcüməyə nail ola bilər. Təşbehin dillər arası aparılan təhlilləri zamanı gəlinən nəticələr tədqiqat işinin önəmini gücləndirmişdir. Tədqiqat zamanı ortaq nöqtəyə gəlinən nəticələr tərcümənin birbaşa olaraq qanunlarına əsaslanır.

İşin aprobasiyası. Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında bədii təsvir vasitələrinə geniş ölçüdə yer ayrılmışdır. Romanda bədii təsvir vasitələrinin əhəmiyyətinə əsas diqqət yetirilmişdir. Bu təsvir vasitələrinin ədəbiyyatda tutduğu yer hamımıza aydın olduğundan, onların, bu roman daxilində necə məharətlə istifadə olunması birbaşa nəzərimizə çarpır.

Təşbehlərin bədii əsərlərdə istifadəsi nəzərə alınaraq, onların detallı təhlilini aparmaq, xarici dil ilə müqayisə etmək üçün “Təşbehin bədii ədəbiyyatda işlənməsi” adlı məqalə yazmaq istəyi duyulmuş və buna nail olunmuşdur. Bu məqalənin tərkibində təşbehlərin geniş təhlili aparılmış, onların əsərlərdə işlənmə məqamları önə çıxarılmış və tərcümə sahəsində əvəzsiz rolu vurğulanmışdır. Məqalə təşbehin təkcə ədəbiyyatda deyil, tərcümə sahəsində tutduğu mövqe, işlənmə yollarını əhatə edir. Əsərlərdə, şeirlərdə fəal işlədilən bədii təsvir vasitələri, yazıçı, şairlərin hər zaman köməkçi vasitələri olmuş və əsərlərə, şeirlərə müxtəlif mənalar qatmağa yardım

etmişdir. Məqalədə xarici və yerli ədəbiyyatda işlənən təşbehlərin qarşılaşdırılaraq əsərlərdə hansı mövqe tutduğu müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısını əhatə edir. Birinci fəsildə tədqiqatın mövzusunı təşkil edən təşbeh anlayışının araşdırılmasına önəm verilmişdir. Əsasən bədii təsvir vasitələrinin və ən əsası təşbehin mahiyyəti vurğulanmışdır. Birinci fəsildə bənzətmənin əsaslı təhlili aparılmış, onun bədii ədəbiyyatda tutduğu önəmli mövqe vurğulanmışdır.

İkinci fəsildə təşbehlərin poeziyada və əsərlərdə işlənmə formasının geniş araşdırılması aparılmış və tədqiqatda əks olunmuşdur. İkinci fəsildə Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərində geniş yer ayrılan təşbehlərin xarici dil ilə qarşılıqlı təhlili aparılmışdır. Aparılan müqayisəli təhlil, mövzunun praktiki hissəsilə yanaşı, nəzəri hissəsinin də anlaşıqlı olmasına zəmin yaratmışdır.

I FƏSİL.

BƏDİİ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

1.1 Bədii təsvir vasitələrinin işlənməsi.

Qədim dövrlərdən bəri tərcüməçi tamamilə müxtəlif hesab edilən xalqların və ölkələrin nümayəndələrinə asanlıqla qarşılıqlı əlaqə yaratmaq imkanı yaratmışdır. Kütləvi informasiya vasitələri sahəsində tərcümə fəaliyyəti artıq olduqca böyük əhəmiyyət daşıyır. Onların peşəsinin əsas, ümdə məqsədi hər cür məlumatları tam dəqiqliklə işləməkdir. Tərcümə insanın həyatını yüksək formada zənginləşdirir, çünki ona hər hansısa bir dil maneələri olmadan əsaslı ünsiyyət qurmaq və məlumatı ötürmək imkanı verir. Məsələn, bəşər tarixi boyu dini olan məlumatlar məhz elə tərcümənin köməklili ilə ötürülmüşdür. Demək olar ki, insan fəaliyyətinin bütün sahələrində o, başlıca yer tutur. Bizlərdən hər birimiz xarici ədəbiyyatla dərindən araşdıraraq maraqlanırıq. Elə bu anda bu maraqlarımızın qarşılığını tərcümələr vasitəsi ilə ala bilirik. Heç bir maşın tərcüməsi bədii, texniki mətnlərin tərcüməsində mütləqdir ki, insan əməyinə çata bilməz. Bir çox ölkələr peşakar tərcüməçilərin sayını artırmaq üçün bu sahəyə uyğun düzgün təhsil müəssisələri yaradır. Tərcüməçilər planetin müxtəlif yerlərində məskunlaşan insanlar arasında ayrılmaz əlaqə rolunu oynayır. Tərcüməçi olmaq dil bariyerini məharətlə aradan qaldırmaq və mümkün qədər mədəniyyət əlaqələrini gücləndirməkdir. Bu dünyaya tamamilə fərqli gözlə, müxtəlif formada baxmaq deməkdir. Tərcüməçinin qarşısında əhəmiyyətli dərəcədə çətin bir vəzifə durur, o, sözügedən mövzunu detallarına qədər araşdırmalıdır. Qədim zamanlardan bəri, tərcümə peşəsi cəmiyyət arasında tamamilə yüksək qiymətləndirilmişdir. Tərcümənin məqsədi onu yazıldığı dili oxuya bilməyən, bacarmayan insanlar üçün başa düşülən etməkdir. Tərcümə edərkən tərcüməçi mənbə dildəki formaların arxasındakı mətnin əsl mənasını kəşf edir və bunu hədəf dilə çalışaraq uyğunlaşdırmağa çalışır. Biz tərcüməni bir, iki təriflə məhdudlaşdırma bilmərik. Bu sahənin əhəmiyyəti əslində olduqca böyükdür. Yaxşı tərcüməçi həm də

hədəf dildə yaxşı yazmaq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Tərcüməni orjinal mətnə uyğun olaraq etmək böyük səy tələb edir. Tərcüməçi yaxşı tədqiqatçı olmalıdır ki, ona lazım olacaq məlumatları rahatlıqla tapa bilsin. Onlara bu tədqiqatları etmək üçün birdilli və ya ikidilli lüğətlər, fərqli ensiklopediyalar lazımdır. Müəyyən zaman kəsiyində bunlardan istifadə zamanı artıq tərcüməçiyə bu vasitələrdən ətraflı və tam geniş formada istifadəyə ehtiyac qalmayacaqdır. Bu sahənin əhəmiyyəti dayanmadan hər il artmaqdadır və bununla yanaşı problemləri də əmələ gəlməkdədir. Dil problemlərinin kəskinləşməsi yeni həll yollarının axtarışına imkan yaradır. Əgər əvvəllər tərcümə fəaliyyətinə yalnız bədii ədəbiyyatın tərcüməsi ilə nəzər salınaraq baxılırdısa, bu gün xüsusi xarakterli informasiya, iqtisadi və s. sahələr də mühüm yer tutmağa başlamışdır. Bu gün bu sahə müasir cəmiyyətimizdə olduqca əhəmiyyətli yer tutur və onun rolu sadəcə olaraq hədudsuzdur. Biz tərcüməçilərin köməyi ilə beynəlxalq ünsiyyətin, biznesin inkişafında və s. daha mühüm addımlar ata bilərik.

Tarixən tam fərqli və mühim mədəniyyətlərə malik olan xalqların bilikləri məhz əsas olaraq tərcümə mətnləri vasitəsilə ötürülmüşdür. Bu gün ümumi biliklərin əksəriyyəti və önəmliləri tərcümə sayəsində əldə olunub. Tərcümə bütün dünyada cəmiyyət və insanlar arasında effektiv ünsiyyət yaratmağa imkan verir. Tərcümədən həm də texnologiya, siyasət və s. sahələrdə önəmli irəliləyişlərə nail olmaq üçün istifadə olunur. Tərcüməçi, müxtəlif dilləri bilməklə insanlara xidmət edir və mədəniyyətlərarası ünsiyyətin yaranmasında əsas vasitəçi rolunu oynayır.

Tərcümə insanın nitq fəaliyyətinin bir növü kimi başa düşülür. Tərcüməşünaslığın ayrı-ayrı sahələri bir-birini zəncirvari tamamlayır. Yazılı tərcümələrin yayılması insanlara başqa xalqların mədəni nailiyyətlərinə geniş çıxış imkanı verdi. Bu proseslərin necə həyata keçirildiyini anlamaq üçün həm tərcüməşünaslığı, həm də tərcümə prosesinin müxtəlif aspektlərinə yaxından nəzər salaraq diqqət yetirmək vacibdir. Bu sahənin əhəmiyyətini açmaq üçün bir çox əlaqəli fənnlərin metod və ideyalarından və ümumi dilçiliyinin əsas müddəalarından geniş istifadə olunur.

Dilçilik elmində linqvosemiotika anlayışlarından da istifadə geniş yayılmışdır. Tərcümənin vəzifəsi məxəzdə bütöv növ linqvistik mənalara rahat formada

çatdırmaqdır. Tərcümədə köçürülmələrdən, pragmatik mənələrdən danışarkən vurğulamaq lazımdır ki, müxtəlif dillərdə vahidlərin pragmatik mənələri arasında uyğunsuzluq hallarına tez-tez rast gəlmək mümkündür. Tərcümə modeli tərcümənin həyata keçirilməsi prosedurunun şərti təsviri, həmin bu prosesin əsas mərhələlərini və hər bir mərhələdə tərcüməçinin hərəkətlərini əks etdirən nəzəri konstruksiya kimi müəyyən edilə bilər. Ekstralingvistik vəziyyətə müraciət etmədən tərcümə variantının düzgün seçilməsi mümkün deyil. Tərcüməçi şifahi ünsiyyətin mürəkkəb növünün iştirakçısı kimi eyni vaxtda bir neçə kommunikativ funksionarı yerinə yetirir. Tərcümə sözü ərəbcədən alınan geniş anlamı bir sözdür. Əslində bu sözün tək bir deyil, birdən çox mənası ətraflı formada mövcuddur. Ancaq buna baxmayaraq yenə də bu sözlərin ayrı istifadə olunması məqbul sayılır. Yazılı növ daha yaradıcı olaraq hesab olunur. Tərcümə və mədəniyyət bir-birindən ayrılmaz tərkiblərdir. Tərcüməçi düzgün tərcüməyə nail olmaq üçün əlindən gələni düzgün formada etməlidir. Tərcümə əsrlər boyu insanın ön plana çıxardığı humanitar dəyərlərin inkişafına və təsdiqinə öz töhfəsini vermişdir. Demək olar ki, bütün dövrlərdə tərcümə bəşəriyyətin ən aktual ehtiyaclarına xidmət etmişdir. Antik dövrdə, Yunan və bundan əlavə Roma mədəniyyətlərinin davamlılığına töhfə vermişdir. Elə tərcümə sayəsində biz Höten, Şekspiri tanımışıq.

Tərcüməçinin əxlaqi prinsipləri, yəni tərcüməçi üçün nəyin mümkün, nəyin qeyri-mümkün olduğunu müəyyən etmək o qədər də asan məsələ sayılmır. Tərcümə vəziyyətində etik standartlara uyğunluq nəticəyə geniş formada təsir göstərir. Tərcümə birbaşa insanlarla çox yaxın təmasda olan iş olduğundan, tərcüməçidən ilk növbədə demək olar ki, istənilən peşə etikasına əsasən aid olan ünsiyyət etikasına riayət etmək tələb olunur. Tərcüməçinin əxlaqi prinsiplərinə əsasən ilk növbədə onun öz işinə münasibəti və bununla da işinin keyfiyyətinə təsiri aiddir. Tərcüməçinin mənbə ideyalarının mədəni və milli sərhədlər arasında vasitəçilik rolu onu xüsusilə bir sıra inkişaf məsələlərini başa düşmək üçün unikal mövqeyə yerləşdirir. Qloballaşma müxtəlif sahələrə, həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərmişdir. Qloballaşan dünya kontekstində həm inkişaf etməkdə olan, bununla yanaşı həm də inkişaf etmiş ölkələrdən olan tərcüməçilər yeni çağırışlar və imkanlar əldə etmişdir.

Düzgün tərcümələrin nəticəsində mədəniyyətlər arasındakı ünsiyyət daha da təkmilləşdi. Tərcüməçilər iki mədəniyyət, xalq və millətlərin bir araya gəlməsinə mane olan dil maneələrini aradan tamamilə qaldıraraq, onlar arasında vasitəçi olurlar. Tərcümə fikir və rəylərin, məlumatların və təsirlərin dövriyyəsi üçün güclü kanala çevrilmişdir. Bu sahənin peşəkarlarına bütün dünyada mütləq formada ehtiyac vardır və bu ehtiyac dayanmadan günbəgün artmaqdadır. İngilis dilinin populyarlaşması və rəğbət qazanması səbəbindən dünyanın müxtəlif yerlərində regional dillərdə olan klassiklər ingilis dilində əsas global oxucuların faydalanması üçün tərcümələrdən istifadə olunur. O həm də, müxtəlif dillərdə danışan icmalar arasında global ünsiyyət boşluğunu doldurur. Texnologiyalar bizə sərhədləri tamamilə aşmağa və global auditoriyaya çatmağa imkan verir. Texnologiyanın inkişafı ilə biz işləri daha yaxşı və lüğətlərlə daha sürətli şəkildə edə bilirik. Tərcümə olmadan qarşılıqlı, düzgün ədəbi anlaşma və ünsiyyət reallaşa bilməz. Bədii tərcümə dünya ədəbiyyatının ünsiyyətini və qarşılıqlı əlaqəsini mümkün edir. Bir dildə olan bədii mətnlərin birbaşa digər dilə tərcüməsi məlumdur ki, bədii tərcümə kimi adlanır. Hər bir tərcümə aktı mənə ifadəsini ehtiva edir. Tərcüməçi olaraq biz, mətnin mahiyyətini və hansı növ mətn olduğunu aydınlaşdırmalıyıq. Tərcümə ediləcək mövzunu tam olaraq dəqiqləşdirdikdən sonra artıq biz onu oxuculara əsaslı formada təqdim edə bilirik. Tərcüməçi həmişə mətnin ən yaxın, sərras oxucusu hesab olunur. Ona görə də tərcüməçi ədəbiyyat sevgisini rəhbər tutaraq mütəmadi olaraq davamlı oxumalıdır. Bu ədəbiyyat eşqi, istəyi hansı dildə olur olsun, bütün yaxşı tərcümələrin başlanğıc nöqtəsidir. O həm ingilis, həm də mənbə dildə tapılan üslub çeşidlərini möhkəm şəkildə bilməlidir. Keçid strategiyası ardıcıl olaraq tərcümə edilmiş mətnin bütün səviyyələrində həyata keçirilir. Tərcüməçi bir qayda olaraq hədəf dildə mənbə mətnin leksikonuna ən yaxın birbaşa semantik uyğunluğu araşdıraraq tapmağa çalışır.

Hərfi tərcümə mənbə mətnin göstərilmə üsulunu və ekvivalentliyə nail olmaq üçün yanaşmanı xarakterizə edən bir növ tərcümə kimi başa düşülür. Bəzi hallarda mənbə və hədəf dillərdə monosemantik sözlərin, qrammatik formaların, sintaktik birləşmələrin və hadisələrin eyni qurulmuş ifadə üsullarının olması ilə təmin edilən hərfi tərcümədən istifadə etmək mümkündür. O cümlədən süniliyin qarşısını almaq

üçün tərcüməçi hərfi sözləri işlətməkdən əsaslı şəkildə çəkinməlidir. Hərfi tərcümə müxtəlif növ əvəzətmələrin və çevrilmələrin istifadəsi ehtimalı istisna edilir, çünki belə formada tərcümənin texnikası mənbə dil ifadəsinin bütün vahidlərindən sözdən-sözə təkrar istehsalını nəzərdə tutur. Bədii tərcümə orjinal əsəri öz auditoriyası baxımından yüksəltmək qabiliyyətinə malikdir. Tərcüməçinin rolu olduqca çoxşaxəlidir. O, mədəni fərqlilikləri əks etdirməli, eyni zamanda onu əlçatan edən hissələr çəkməli və incə tarazlığa nail olmalıdır.

Bədii təsvir vasitələri həm də ritorik bir fiqur kimi tanınır, çünki o ritorik təsir yaradır. Təsvir vasitələri adətən həm yazılı, həm də bundan əlavə şifahi formada dildə bənzətmə, vurğulama və aydınlaşdırmanı həyata keçirməyə yardım edir. Onun istifadəsinə daha çox ədəbiyyatda sıx formada rast gəlirik. Lakin, təkcə ədəbiyyatda deyil, hətta reklamlarda, əlavə olaraq afişalarda, əsas şüarlarda, cürbəcür qəzetlərdə, fərqli jurnallarda, qarışıq cizgi filmlərində və s.-də istifadəsinə şahid oluruq.

“Dilçilikdə bədii təsvir vasitələrinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Bədii təsvir vasitələrinin ədəbiyyatda tutduğu mövqe hər kəsə məlumdur. Bədii təsvir vasitələrinə metafora, metonimiya, epitet, müqayisə, təşbeh, mübaliğə, sinexdoxa, tabu və s. bədii ifadə vasitələrinə qət, təkrir, bədii sual, bədii nida, antiteza, inversiya və s. daxildir”. [8, s. 323]

Bədii təsvir vasitələri bizim asanlıqla diqqətimizi mətnə, mövzuya cəlb edə bilər. O, yazıda və şifahi nitqdə müqayisələr aparmaq və əsaslı dəyişiklik yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu, əsas olaraq bir söz və ya fərqli ifadədən ibarət ola biləcək məcazi bir dildir. Hərfi mənadan başqa, mənasını çatdırmaq üçün bənzətmə, və ona çox yaxın metafora və s. ola bilər. Adətən bu müxtəlif sxemlər kimi təsnif edilir. Sözlərin sadə ardıcılığı və ya nümunəsi sxem kimi tanınır. Tələb olunan təsiri yaratmaq üçün adətən aşağıdakı dörd əsas amilə diqqət yetirilir:

- 1) “Əlavə”, həmçinin təkrar və genişlənmə.
- 2) “Xaric etmə”, ixtisar və çıxarma.
- 3) “Transpozisiya”, daxildən köçürmə.
- 4) “Permutasiya”, keçid və əsas əvəz etmə.

“Bədii təsvir vasitələrində bir çox çeşid görə bilərik, çünki, onun başlıca və ümdə məqsədi istənilən təsiri yaratmaq üçün dildən istifadə etməkdir. Məsələn, “çayın ağzı”, “iynənin gözü” kimi ifadələrin işlədilməsi”. [29] Biz bu ifadələr ilə daha çox peomalarda, fərqli filmlərdə, məlum danışıklarda üzləşirik.

Bədii təsvir vasitələri yazıda gözəlliyi artırır. Onların köməkliyi ilə cümlə dərinləşir və oxucuda dərin maraq hissi güclənir. Yazıçının qələmi ilə sözlərə rəngli həyat qatır. Bədii təsvir vasitələri yalnız yazıçının özünəməxsus niyyətini deyil, həm də bu dildən istifadə etməkdə onun məqsədini göstərir. Bu yazıya ahəng qatır və yazını oxucu üçün lazım olan mənada daha da anlaşıqlı edir.

Metafora - Bu qeyri-rəsmi bənzətmədir və burada "kimi" qoşmasından mənada qəti-şəkildə istifadə olunmur. Metafora hər hansısa bir hadisənin və yaxud da əşyanın əlamətinin digər, başqa bir hadisəyə və yaxud da əşyaya birbaşa olaraq köçürülməsinə deyilir. Bütün dillərə nəzər salsaq görərik ki, metafora məcazlar arasında məhsuldarlığı və əsasən aydınlığı ilə seçilir. Metafora ilə yalnız, bədii ədəbiyyatda deyil, həm də canlı danışıda da yetərincə üzləşmək mümkündür. Metafora bütün dillərdə əsas, vacib nitq fiqurlarından biridir. Adətən, müqayisələr cansız və əksi canlı obyekt arasında aparılır, bunun vasitəsilə cansız obyektin önəmli canlı bir obyektə müqayisə edildiyini başa düşə bilərik. Əksər hallarda müqayisələr hər iki dildə biriylə müxtəlif birləşmələr əsasında formalaşır. Müqayisə iki obyekt və ya əsas hadisənin müqayisəsi yolu ilə qurulan üslub vasitəsi kimi anlaşılr. Müqayisə bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən, lakin müəyyən aspektdə fərqli oxşarlığa malik olan və ya bir-birilə əlaqəsi düzgün olmayan iki əsas obyekt arasında oxşar olabiləcək münasibəti xarakterizə edən ifadədir. Metafora daha geniş bir termindir. Bədii təsvir vasitələrinin çoxu texniki cəhətdən metaforanın bir növü hesab olunur.

Metafora bütün səviyyələrdə və əsas bütün dillərdə ümumi olsa da, şeirin əsas mənə dili hesab olunur. Metaforanın yaranması əsasən müxtəlif cür hesab olunur:

1) Xarici görünüşlə və bununla əlaqədar birbaşa ortaya çıxan metaforalar. (Nümunə: “tərəzinin gözü”, “kitabın üzü”). [33]

2) Daxili xüsusiyyətlərinə və buna əsasən ortaya çıxan metaforalar. (Nümunə: “şir”, “siçan”, “tülkü”). [34]

3) Canlı məxluqata aid olan müəyyən hərəkətlərin hər hansısa müxtəlif əşyaya köçürülməsi ilə ortaya çıxan metaforalar. (Nümunə: “saat yatıb”, “günlər qaçır”). Metafora və bənzətmə arasında müəyyən yaxınlığa diqqətlə baxıb, nəzər yetirsək, əslində çox eyni oxşarlıqların mövcud olduğunu görürük. Təşbehlərdən tam şəkildə fərqli olaraq, metaforada qarşılaşdıracağımız tərəflərdən biri tamamilə mətnə iştirak etmir. Məsələn, ingiliscədən nümunə gətirsək: “He is like a monster” (O div kimidir). Bu cümlədə bənzətmə, yəni, təşbeh əsas istifadə olunmuşdur. “He is a monster” (O divdir). [35] Bu cümlə isə artıq bilinirki, metaforadır. Metafora iki fərqli obyektin gizli müqayisəsidir. Metafora bir biriylə heç bir şəkildə və formada oxşar olmayan cisimlərlə də müqayisədə istifadə olunur. Bunu simvolizmi ortaya çıxarmaq üçün edir. Metafora başqa bir cisimə, əşyaya oxşarlığını göstərmək üçün mənə ilə istifadə olunan söz və ya əsas ifadədir. Bir metafora nümunəsi verək: “Aleks bir canavardır”. Sözün əsl mənasında, bu absurd səslənir. Ancaq bu, Aleksin cəsarətli olduğunu göstərən, vurğulayan əsas bir metaforadır. Simvolizmi ortaya çıxarmaq üçün, Alexin bir qorxmaz, əsl möhtəşəm cəngavər olduğunu müqayisə edir və ya nəzərdə tutur. Bəzi digər nümunələrə nəzər salaq: “sevgi döyüş meydanıdır”, “bütün dünya əsrarəngiz bir səhnədir”, “bu texnologiya dinovavırdır” və s.

“Metaforalar tez-tez digər obrazlı dil növləri ilə, məsələn, antiteza, hiperbola, metonimiya və bənzətmə ilə müqayisə edilir”. [8, s. 328] Lakin, burada əsas diqqət yetirməli və agah olduğumuz nöqtə bunlar arasındakı mövcud fərqi dəqiq bilmək və onları yerində fərqləndirməyi bacarmaqdır. Tərcüməçinin bu cür hallara xüsusilə, məşəqqətlə nəzər, diqqət yetirməsi lazımdır.

Azərbaycanın əsl tanınmış şairi, müxtəlif əsərləri olan, Nəbi Xəzrinin şeirlərində oxucu istənilən qədər nitq fiqurları, metaforalarla üzləşə bilər.

“Nəsə yer söyləyir, göy pıçıldayır

Mənimlə ulduz, bir ulduz danışır”. [14, s. 114]

“Sanki çiçək səpdi üzlərə odlar

Yuxudan gecənin özü oyandı

Alovlar çağladı, atəşlər axdı”. [14, s. 161]

Metonimiya- Metonimiya bir əsas obyektin və ya əlaqədar ideyanın yaxın əlaqədə olduğu digər bir obyektin yerini tutduğu nitq şəklidir. Əslində, metonimiya “adın dəyişdirilməsi” mənasına bərabərdir. Bu, yazıçıların ifadələrini dəyişdirmək və oxucuya düzgün təsir göstərmək üçün müxtəlif şəkildə istifadə edilən bir üsuldur. Bir insanın adından həmin şəxsin əsərlərinə istinad etmək üçün istifadə etdiyinizdə bu metonimiya sayılır. Məsələn, "Mən Heminqveyi bir sinif üçün oxumalı idim" dediyiniz zaman, burada "Mən Heminqveyin bir əsərini sinif üçün oxumalı idim" nəzərdə tutulur.

“Metonimiya da metafora kimi, cürbəcür hadisələr əşyalar arasındakı əlaqəni obrazlı şəkildə müqayisə edən insan təfəkkürünün məhsuludur”. [20, s. 66]
 “Metonimiyada mətndə əsas tərəfin adı vurğulanmır, əksinə bütöv mənanı təşkil edə bilən söz istifadə olunur. Metonimiya sadə, məzmunu ifadə edə biləndir və nəzərdə tutulan hadisələri birbaşa deyil, bir növ dolayı, əsaslı səviyyədə çatdırır. Metonimiyada subyekt buraxılır, onun yerinə obyekt işlədilir”. [2, s. 134]

Litota- Litota ən çox ritorikada istifadə olunan təsvir vasitəsidir. İstənilən bir cismin, əşyanın çəkisi, onun əsl ölçüsü, malik olduğu dəyərinin tamamilən altına düşürülməsi və bununla da kiçildilməsi ilə yaranıb ortaya çıxan bədii təsvir vasitəsinə litota deyilir. Litotanın əsas məqsədi hansısa cismin dəyərini, dəyər gücünü, məqsədli formada azaltmaq, zəif dərəcəyə salmaqdır. Litota, təhqiri yumşalda bilər və ya zahirən xoş olan bir ifadəni əksinə çevirə bilər.

Mürəkkəb formada görünən tərifinə baxmayaraq, gündəlik, əsl canlı danışmaq nümunələrində də litota ilə qarşılaşırıq. Məsələn: “Büzüşüb yumağa oxşayır”, “Arıqlıqdan sərcəyə dönüb”. Molla Pənah Vəqifin poeziyalarında düzgün litotalara xeyli rast gəlmək mümkündür. Onlardan birinə nəzər salaq:

“Günəş camalından gül yanaq ilə,

Mən incəlib yengi aya dönmüşəm”. [41]

Mübaligə: Mübaligə hansısa bir cismin müqayisəyə yol verilməyəcək halda şişirdilməsidir. Mübaligənin istifadə dairəsi əsasən bilinən bədii ədəbiyyatdır. Şeirlərdə və kitablarda mübaligələrə yer verilir. Onun klassik ədəbiyyatda istifadə

dairəsi genişdir. Natiqin istifadə etdiyi kontekstdən asılı olaraq həyəcan, yanaşı sıxıntı və bir çox başqa emosiyalar şəklində istifadə edilir.

“Mən dizimə döyüb zar-zar ağladım,
Çöllər göz yaşımdan gölmə-gölmədi”. [18]

Şekspirin işlətdiyi bu təsvir vasitəsi belə səslənir:

“Will all great Neptune’s ocean wash this blood
Clean from my hand? No.” [37]

Digər bir nümunəyə nəzər salaq:

“Bəlkə sevgi özü bir kainatdır
Tropik isti də yandırılmaz məni
Sənin soyuqluğun məni yandırır”. [14, s. 150]

Evfemizm- Yunancadan əlavə olunan bu söz “euphemismus” sözü “yaxşı” “pheme” isə danışma mənasındadır. Yəni bu sözlərin ikisinin birləşməsinin mənası “gözəl olan ifadələr vasitəsiylə danışma” deməkdir. Evfemizm başqalarını narahat edə biləcək bir anlayışla əlaqəli bir söz və ya ifadəni başqa bir söz və ya ifadə ilə tamam əvəz etmək üçün istifadə olunan bir bədii təsvir vasitəsidir. Bu, ictimaiyyət arasında ədəb normalarına zidd gələn, müəyyən neqativ, əsl mənfi təsir bağışlaya biləcək ifadələrin əvəzinə daha yumşaldıcı, müəyyən qədər zərərsiz, mülayim sözlərin işlənməsinə aid olan təsvir vasitəsidir. Məsələn: “boşanmaq” sözü əvəzinə “ayrılmaq”, “artıq çəkili” ifadəsi əvəzinə “sümüyü iri”, “dəli” əvəzinə “əqli inkişafı tamam məhdud şəxs”. Belə sözlər arasında cəmiyyətin öz yaşamına aid birləşmələr və əsas sözlər mövcuddur. Yazıçıların bunu anlaması lazımdır, evfemizmin həddindən artıq yerli olmayan istifadəsi əsl çaşqınlıq yarada bilər və oxucular üçün öz mənalərini itirə bilər. Bundan əlavə, yazılı əsərin tonundan asılı olaraq, evfemizmlər birbaşa və hərfi ifadədən daha kobud, daha xoşagəlməz və ya tamam təhqiredici ola bilər. Buna görə də, evfemizmin təsirli olması və düzgün anlaşılması üçün yazıçılar tərəfindən xeyli diqqətlə və uyğun şəkildə seçilməlidir. Evfemizm bir çox hallarda mahiyyətə yumoristik olur.

Evfemizm barəsində aparılan çoxsaylı dəqiq araşdırmalar, bu anlamın əmələ gəlməsinin təməl qismində tabunun olduğunu aşkar etmişdir. Bu anlamla bağlı

ifadələr dildə əslində nə qədər sıxlıqda istifadə olunursa həmin söz sayısı da bir o qədər artmaqdadır. Evfemizin başlıca məqsədi ictimai həyatda olan kobud düşüncə və yanaşı ifadələri tam məhdud çərçəvəyə almaqdır.

Tabu- Bu təsvir vasitəsi dini etiqadlar ilə əlaqədar olan istifadəsi bir qədər qadağan olunmuş söz, əlavə birləşmə və ifadələrin əsasını təşkil edir. Ümumi olaraq nəzər yetirdikdə, tabu ürküdən və qorxulu sözlərin adları ilə əhatə olunmuşdur. Bu tipə məxsus olan ifadə və sözlər ictimai baxımdan digərlərinə nisbətən zəif inkişaf etmiş, keçmişdə əsasən mövcud olan xalqların nitqlərində işlədilir. Müəyyən zaman kəsiyində tabuların işlədilməsi sosial problemlərə gətirib səbəb olmuşdur. Elə bunun nəticəsi olaraq bəlkə də tabunun yerinə işlədilə bilən evfemizmlər əmələ gəlmişdir. Lakin, nəzərə birbaşa çatdırmaq lazımdır ki, tabu və evfemizm arasında əsasən böyük fərqlər, dəyişikliklər mövcuddur. Evfemizm sözləri müəyyən incəliyə daxil etdiyi halda tabu isə əksinə qeyri-ədəbi bir quruluş verir. Ədəbiyyatda evfemizmə “gözəl, narin söz” tabuya isə “qaba, cılız söz” deyilir.

Təkrar- Təkrardan danışarkən bilmək, qavramağ lazımdır ki, burada fonetik təkrar əsas tutulur. Təkrar dedikdə əsərdə istifadə olunan ifadə və ya bəzi sözlərin davamlı təkrarlanması anlaşılır. Təkrarın istifadə dairəsi əsasən şeir və mahnılardır. Əsərdə ritm əmələ gətirmək və vurğulanmaq istənilən fikrə diqqəti birbaşa yönləndirmək üçün istifadə olunur. Təkrar xüsusilə nitqdə ritorik vasitə kimi istifadə olunan nitq vasitəsidir. Oxucunun fikrinin həmin nöqtəyə cəmlənməsində vasitəçi rol oynayır. Təkrar tez-tez Azərbaycan, İspan və bir sıra dillərdə istifadə edilir. Hüseyn Cavidin bir çox əsərlərində təkrarlardan istifadə müşahidə edilir.

“Verin! Verin! də, əvət, susdurur şu fəryadı,

Aman! Əsirgəməyin mərhəmətlə imdadı”. [7, s. 72]

Məsələn:

“Let it snow, let it snow, let it snow

Oh, woeful, oh woeful, woeful, woeful day!”. [38]

Təkrarla əlaqəli olan ikinci lazımlı termin isə təkrirdir. Əgər cümlə daxilində hər hansı bir ifadənin və yaxud bağlı sözün təsir qüvvətini mütləq gücləndirmək lazım gələrsə, bu zaman nitq fiqurlarından biri olan təkrirə müraciət edilir. Şair bu şəkildə

dəqiq təkrardan istifadə edəcəyini bildirdiyi anda təkrirə nəzər salmalıdır. Təkrir digərlərindən tam əsaslı fərqlənərək şeirdə lazımsızlıqlara yer vermir, əksinə, əsərin, şeirin məğzini dərinləşdirir. Bu cür təsvir vasitələri əsas oxumağı zövqlü bir hala gətirməklə yanaşı şeiri daimi şəkildə yaddaşa salmağa kömək edir. Bu, oxucunu passiv müşahidəçidən, aktualılıqla aktiv iştirakçıya keçməsinə yardım edir. Təkririn vəzifəsi ekspressivliyi ortaya qoyaraq çıxarmaqdır. Anafora və epifora olmaqla nitq fiquru olan təkrir xüsusi hissələrə ayrılır. Anafora şeirdə yerində misraların ilk hissəsində, yəni tam başında gəlir. Anaforanın fon əmələ gətirmə formasında funksiyası da mövcuddur. Anaforanın əsas, ümdə funksiyası təkrar vahidi vurğulamaq deyil, əsasən təkrar olunmayan əsas vahid üçün fon yaratmaqdır.

Epitet hər hansı bir şəxsi və ya hansısa bir xüsusi cismi təsvir edə bilən söz və yaxud düzgün ifadə hesab olunur. “Epitet” sözü yunan dilində “epiteton” sözündən ortaya çıxmışdır. Mənası “əlavə edilmiş”, “atributasiya edilmiş” deməkdir. Məsələn: “xoşbəxt insan”. Epitetlərdə adətən şəxsi təsvir edən tərəf isim, ikinci tərəflə bağlı isə sifət kimi səciyələndirilir. Epitet yazıçılara bütün personajları daha parlaq, müəyyən cəhətdən canlı obrazlı dillə təsvir etməyə əsas şans yaradır və bir neçə sözdən istifadə edərək oxucular üçün lazımlı məzmunu yetərincə daha oxunaqlı hala salır. Onlar əsasən şeirlərdə də sıxılıqla özünü biruzə verir. Demək olar ki, şeirlərdə cümlələri daha vurğun, güclü şəkildə ortaya çıxarır.

Antitezaya əsasən bədii əsərlərdə rast gəlinəndə, o, canlı danışığda da özünü rahat göstərir. Antitezanın əsas mənbəyi istehza və önəmli olan təzaddır. Əsərdə verilən ziddiyyətləri detallı aydınlaşdırmaqda effektiv yollardan əsas biri kimi qəbul olunur. Antiteza əks və ya bundan tamamilə ziddiyyətli düşüncələrin üst-üstə düşməsinə istinad edən təsvir vasitəsidir. Antiteza çox effektiv formalı ritorik vasitədir. Çünki, o, tamamilə əks və tam ziddiyyətli olan fikirləri birləşdirir. Atalar sözlərində nitq fiquru antitezalara geniş yer verilir. Antiteza atalar sözlərində oxuyucuya bir fikir təqdim edir, daha sonra onun xeyli əksini bildirir. Əslində, bu zaman o həm də asanlıqla düzgün yadda saxlanıla bilər kəlamlar yaradır. Lakin, bu zaman həm ifadə və söz qismi müəyyən qədər oxşarlıq təşkil etməlidir. Lirik obrazlılıq bu təsvir vasitəsində əsl səciyyəvi xarakter daşıyır. Bu təsvir vasitəsi

yalnız, köməkçi antonimlərlə yaranmır. O, həm də situasiyalardan formalaşan fərqləndirmə yolu ilə yaradılır.

Sıranı pozan sözlərin özünəməxsus olaraq düzülməsindən ibarət olan stilistik hesab edilən bədii nitq, təsvir vasitələrinə inversiya deyilir. Bu söz sırası xüsusi ədəbiyyat üçün işlədilir və o povestin ümumilikdə neytral çalarlarını qoruyur. İnversiya ayrı ayrılıqda sözlərin əsas poetikliyini bildirmək, cümlədə qeyd edilən sözlərin semantik olaraq vacibliyini önə çıxarmaq, ifadəyə lazımlı üslubi kalorit qatmaq, intonasiya əlavə edərək vermək məqsədilə cümlədə olan söz sıralarının dəyişdirilməsidir. Sözlərin dəyişdirilərək bir daha başdan, yenidən düzülməsi ədəbiyyatda bədii nitqə xüsusi ola bilən ifadəlilik verir. İnversiyanın köməyiylə yazıçı və şairlər əsas semantik yükə malik olan sözə nəzər yetirirlər və bunun vasitəsilə oxucuya böyük təsir göstərə bilmə imkanı əldə edirlər. Yazıçı əsərin, şair şeirin məzmununa dəyişiklik edib emosional şəkildə dəyərli rəng qatmaq istədikdə inversiyaya müraciət edir.

Oksimeron mənə cəhətdən biriylə tamamilə əks olan tərifləri və yanaşı anlayışları düzgün əhatə edən və birləşdirən bədii ədəbiyyatın ümdə stilistik vasitəsidir. Bunun nəticəsində yeni semantik keyfiyyətlər ortaya çıxır. Oksimerona ilk olan nəzər yetirdikdə onu antitezaya bənzətmək mümkündür. Çünki, o, da antiteza kimi ziddiyyətlər əsasında qurulmuşdur. Lakin, bu üslub əsas olaraq vahid bir bütövlükdə birləşir. Oksimeron bir-birinə əsl təzad olan sözləri bir-birinin yanında yerləşdirir və bu minvalla paradoks əmələ gətirir və beləliklə həmin bu birləşən sözlərin mahiyyətini gücləndirir. Gündəlik həyatda bu termindən nadir hallarda baxılaraq istifadə olunsada, akademik mövzularda və tamamilə bədii ədəbiyyatda istifadə tarixinin kökü qədim zamanlara dayanır. Hətta bir çox yazıçılar yerli əsərlərdə oksimerondan istifadə etdiklərinin demək mümkündür ki, fərqiində olmurlar amma bu texnikadan tez-tez istifadə edirlər. İlk zamanlar oksimerondan istifadə zəif olmuşdur, lakin, zaman keçdikcə ədəbiyyat adamları tərəfindən önəmi anlaşılmış və təsadüfi bir anda aktiv istifadəyə keçirilmişdir. Hər hansı bir oksimeronu ayrı-ayrılıqda detallı nəzərdən keçirməyə çalışsaq o bir o qədər də mənə çərçivəsində görünməyəcək. Amma konkret bir mövzu çərçivəsinə birbaşa daxil olduqda bu təsvir

vasitəsi xüsusi, əsl mənə kəsb edir. Oksimeron sənət əsərlərində (“teatr”, “tamaşa”) həyəcan qatmaq, həmçinin, bəzi personajlara əlavə canlılıq qatmaq üçün əsaslı istifadə edilir. Hətta, reklam məhsullarında belə o, insanların düzgün diqqətini cəmləmək, reklam formalı olunan məhsula fokuslamaq və unutmamaq üçün işlədilir. Şekspir-in “Romeo və Cülyetta” əsərində məşhur sətirlərdən əsas birində nəzərimizə oksimerondan istifadə çarpır: “Ayrılıq çox şirin bir kədərdir”.

Sinekdoxa obyektin öz adının əsas hissəsindən bütünə və ya tam əksinə köçürülməsi vasitəsilə yaranan bədii təsvir vasitəsidir. Müasir ədəbiyyatda, yazıda obrazlı nitq yaratmaq üçün müxtəlif növ, fərqli təsvir vasitəsindən istifadə edilir. Bunlardan elə ən əsası sinekdoxa hesab olunur. Onun istifadəsilə deyilənlərin mənası böyük ifadəlilik qazanır. Sinekdoxa bəzi hallarda digər bədii təsvir vasitəsi olan metonimiyaya bənzədilir. Çünki, o da bir sözün başqa digər bir sözlə əvəzlənməsi nəticəsində qurulur. Bunun nəticəsidir ki, bəzi ədəbiyyatşünaslar sinekdoxanı əsas bədii təsvir vasitəsi olan metonimiyaya bənzədirlər. Sinekdoxa elmi üslubda istifadə edilmir.

1.2. Təşbeh və onun növləri.

Təşbeh hər hansı bir mətni oxuyarkən diqqətimizi çəkən ilk şey, müəllifin təsəvvürümüzdə parlaq və əsas canlı obrazlar çəkdiyi sözlərin seçimidir. Bədii mətni ətraflı şəkildə qavramağımız yazıçının nitqinin nə qədər zəngin və rəngarəng olmasından asılıdır. Kitabda, yəni, əsərdə bənzərsiz bir dünya yarada bilmək üçün müəllif müqayisələrdən, bənzətmələrdən istifadəyə müraciət edir. Bənzətmələrdən mətnlərdə o qədər istifadə olunur ki, onların artıq nitqimizdə işlətdiyimiz sabit bir ifadələrə çevrildiyini deyə bilərik. İnsan təfəkkürü üçün müqayisə ən təsirli üsuldur. Biz hər zaman yeni bir şey haqqında mühakiməmizi əvvəldən məlum olan oxşar obyektlərlə müqayisə əsasında aparırıq. Ona görə də ədəbi müqayisələr hər zaman aydın və həmçinin inandırıcı olur. Biz hər gün fərqiində olmadan onlarla müqayisə aparırıq. Ədəbi müqayisənin əsas məqsədi, ümumi cəhətlər vasitəsilə obrazı daha dolğun üzə çıxarmaqdır. Müqayisə üçün, hər iki müqayisə edilən obyekt hər zaman

qeyd edilir. Müqayisələr, Aristoteldən başlayaraq qədim dövrlərdən tədqiqatçıların zəhnini məşğul etmişdir. Müqayisə yalnız münasibətlərin müəyyən edilməsi deyil, oxşarlıqları və fərqləri də əhatə edir. Müqayisə çox vaxt xüsusi sintaktik forma kimi qəbul edilir. Aristotel, Siseron kimi mütəfəkkirlər bu barədə tədqiqatlar aparmışlar. Müqayisənin əsas məqsədi oxucu və dinləyicinin şüurunda maraqlı bir əlaqə yaratmaqdır. Müqayisə obrazlı dilin ən geniş, yaygın yayılmış formalarında biri hesab edilir. Obrazlı müqayisələrə hər yerdə rast gəlmək mümkündür: şeirdən tutmuş əsas mahnı sözlərinə qədər. Müqayisənin bədii əhəmiyyəti yüksəkdir. Müqayisə təsvir olunanı konkretləşdirmək üçün hadisələri və predmetləri bir araya gətirir və bununla mücərrəd olanı daha zəngin hala gətirir.

“Təşbeh (bənzətmə) iki fərqli əşyanı müqayisə edən nitq məcazı olub, bir predmetin hər hansı bir əlamət və xüsusiyyətinə əsasən başqa bir predmetə birbaşa bənzədilməsinə deyilir”. [36, s. 1] Təşbeh ifadəsinin yaranma tarixinə nəzər saldıqda aydın olur ki, o latın sözü olmuş, kökü əsas bənzətmə olan “Similitudo” sözündən yaranıb, formalaşmışdır. Ədəbiyyatda əsasən “təşbeh” terminindən əlavə olaraq “bənzətmə” terminindən də istifadə olunur. Təşbeh əsas anlamı gücləndirmək, vurğulamaq üçün istifadə olunur. Təşbehi, yəni, bənzətməni məcazın əsaslı şəkildə yayılmış forması da adlandırmaq mümkündür. Bu nitq məcazı “kimi” qoşması vasitəsi ilə elə cümlə daxilində əmələ gəlir. Bu qoşmanın istifadəsi bədii əsərlərdə ifadələrin daha təsirli olmasına şərait yaradır. Təşbeh ədəbiyyatda üslubi fiqurlardan olub xüsusi rola malikdir.

Təşbeh müxtəlif əsərlər daxilində işlədilən personajların, əsas sujetlərin müqayisəsini əks etdirir. Ümumi şəxsi keyfiyyətlərin tapılması, yaxud insanla ədəbi personaj arasında müqayisənin aparılması, onların keyfiyyətlərini bədii obrazda ifadə etməyə kömək edir.

Bənzətmə ədəbiyyatda təbiəti, hissləri ifadə etmək üçün işlədilir. Ona görə də, təşbehlərin izahı verilən əsərlərdə bənzətmələrdən sonsuz sayda məlumatlar yazılır. Təşbehlərin istifadə dairəsi əsasən poeziya olsa da, əsərlərin özündə də buna geniş yer ayrılır. Füzuli şeirlərində təşbehlər təbii şəkildə formalaşmışdır. Bədii təsvir vasitəsinin bu növü, onun şeirlərinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir:

“Dəf kimi köküsdə ləf qoyma,
Ney kimi həvayi-nəfsə uyma.
Güzgü kimi qatı üzlü olma”. [12, s. 252]

Şekspirin sonetlərində də təşbeh nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan şairi Sabir Mustafanın tərcümə etdiyi, bənzətmə istifadə olunan 130-cu sonetə nəzər salaq:

“Günəşə bənzəmir yarımın gözü.
Mərcantək al deyil al dodağı da”. [15, s. 27]

Bənzətmə bir sənətdir. Şair, bir hadisədən və ya qarşısındakı varlıqdan həyəcanlanır və bu həyəcanı daha təsirli və qüvvətli izah etmək, ruh halını oxuyucuya daha estetik çatdırmaq üçün bənzətmələrdən istifadə etməyi seçir və beləliklə də təşbeh (bənzətmə) sənəti meydana gəlir. Bədii təsvir vasitəsi kimi təşbeh (bənzətmə) əsərdə və ya şeirdə məfhumun, hadisənin ona bənzəyən hadisəyə, məfhuma qarşı qoyulması yolu ilə bilinir. Bununla ya bənzəyiş göstərilir (o, turaca bənzəyir) ya da ədatlar olan “kimi” “təki” sözlərinin köməyi ilə iki cisim (hədəf) arasında bənzəmə və yaxınlıq əlaqəsinin olduğunu nümayiş edilir. Məsələn: “Yarməmməd palıd kimi ucaboyle, sürlü-sümüklü, şeşbər bıqlı, canlı bir adam idi (S. Rəhimov)”. [8, s. 338]. Şekspirin Hamlet əsərində təşbehlərə mühüm yer ayrılmışdır. Məsələn: “Üsyankar cəhənnəm, əgər sən yaşlı qadının sümüklərində belə coşursansa, şövqündən yanan gənc qızların ismət və ləyaqəti bu od içində mumtək əriməzmi”. [15, s. 86]. Bu nümunədə müəllif qızların şərəf və ləyaqətinin yoxa çıxmasını, əriməsini muma bənzədərək təşbeh yaratmışdır.

Hamlet. “And now, good friends,
As you are friends, scholars, and soldiers.
Give me one pour request.”

Hamlet. “İndisə mehriban, əziz dostlarım,
Sizdən məktəb, qılinc dostlarım kimi,
Mənim acizənə bir xahişim var.” [15, s. 125]

Əsərdə müəllif öz dostlarını qılinc dostlarına bənzətmişdir. Sabir Mustafanın bu tərcüməsində məxəzdə olduğu kimi, bənzətmə ədatından istifadə olunmuş, məna daha da gücləndirilmişdir. Əsərdə bu tip bənzətmələrə geniş yer ayrılmışdır.

Füzuli şeirlərində təşbehlər təbii şəkildə formalaşmışdır. Bədii təsvir vasitəsinin bu növü Füzulinin şeirlərinin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. Onun divanında belə bir hissəyə nəzər salaq:

“Səğər kimi gəzməyi haram et,
Nəğmə kimi pərdədə məqam et.
Dəf kimi köküsdə ləf qoyma,
Ney kimi həvayi-nəfsə uyma.
Güzgü kimi qatı üzlü olma,
Nərgiz kimi xiyrə üzlü olma.
Hər surətə əks kimi baxma,
Hər gördüyünə su kimi axma”. [12. s, 252]

Burada bir ananın qızına verdiyi nəsihətlərdən, qızıl dəyərinə malik olan kəlamlardan söz açılır. Bu kəlamları istifadə edərkən şair möhtəşəm şəkildə ortaya təşbehləri qatır. Burada təşbehin şeirə qatdığı incəliklərin şahidi oluruq.

Əsərdə bənzətmələrin işlədilməsindən əmin olmaq istəyən oxucu əsəri ardıcılıqla oxumalıdır və burada bənzətməni digər təsvir vasitəsi olan metafora ilə qəti qarışdırmamağa diqqət yetirməlidir. Bəzi tədqiqatçılar təşbehi “poetik”, “məcazi”, “yaradıcı” şəkildə təsvir etmişlər. Bənzətmənin məcazi məna daşması hadisəsi əhəmiyyətli məsələlərdən biridir.

Füzulinin belə bir qəzəlinə nəzər salaq:

“Aşiyani-mürği-dil pərişanıdadır,
Qanda olsam, ey pəri, könlüm sənin yanındadır”. [39]

İkinci misrada sevgilini pəriyə bənzətmiş və bununla istiarədən istifadə etmişdir. Bunu dəyişərək pəri kimi olan sevgili deyərək təşbehə çevirmək mümkündür. Təşbehdə əsas hissələrdən biri söylənmədən edilən istiarədir.

Ə.Dəmirçizadə sözlərin məcazi məna kəsb etməsinin vacibliyini belə izah etmişdir: “Sözün əlavə vəzifədə dolayı yolla ifadə etdiyi məna məcazi məna adlanır.

Sözlərin məcazi mənə kəsb etməsində əşya, iş, hərəkət, keyfiyyət və s. arasında məkan, zaman, vasitə - alət və xüsusən də bənzəyiş kimi müxtəlif əlaqələrin varlığı vacib şərtlərdəndir”. [5, s. 152]

Təşbehlərə nəinki ədəbiyyatda, hətta gündəlik danışmada da rast gəlinir. Bənzətməni hər bir sözə tətbiq edə bilməyimiz mümkünsüzdür. Nümunə olaraq götürsək, hansısa həşərat bir pələngə bənzədilə bilməz. Lakin burada biz heyvanı insana bənzədə bilərik. Bununla, şeirdə və yaxud da əsərdə insanı pələngə bənzədərək igidliyi təcəssüm etdirdiyini bildirə bilərik.

“Təşbehin formalarından danışmaq lazım gələrsə onları müfəssəl və bundan əlavə mükəmməl olaraq ayırd edə bilərik. Formalardan ilki olan yəni, müfəssəl təşbehin yaranmasında dörd tərəfin çıxış etdiyi məlumdur. Həmin bu tərəflərə əsas olan bənzətmə əlaməti, digər ikinci dərəcəli əsas tərəf, bənzəyən tərəf, daha sonra bənzətmə qoşması və ən önəmlisi bənzədilən tərəf daxildir. Formalardan ikinci qeyd etdiyimiz mükəmməl təşbehin yaranmasında isə iki tərəf bənzəyən və digər bənzədilən tərəflər iştirak edir. Burada vacib olan texnika, bənzəyən tərəfin mənfi ya da müsbət olduğunun göstərilməsidir. Bənzədilən tərəfin doğru seçilməsi labüd haldır”. [17, s. 24]

“A.Şaiq və H.Cavid “gözəl təşbehlər fikri, ifadəni gözəl edir” fikrinə əsaslanaraq sözün məcazi və həqiqi olan mənalarını dəqiqləşdirmiş, məcazları fərqli növlərə əsasən qruplaşdırmışlar və onlar bənzətməni tərkibinə görə dörd növə bölmüşdür: 1) müfəssəl 2) mürəssəm 3) müəkkəd 4) mücəmməd”. [9, s. 23-30]

Əsərdə ifadənin güclü olmasının yolu bənzətmədir. Əsərdə bənzətmələrdən istifadə edərkən müqayisə zamanı zəif cisim güclü cisimlə müqayisə olunur. Qeyd etmişdik ki, bənzətmə edərkən “kimi” qoşmasından istifadə edilir, lakin, bu qayda hər zaman keçərli olmur, bəzən qoşmanın istifadəsinə ehtiyac duyulmur. Təşbehin qüvvətini qoşmasız da təqdim etmək olur. Burada önəmli olan təşbehi qoşma vasitəsi ilə vurğulayaraq göstərmək deyil, önəmli olan bənzətməni anlaşıqlı bir halda oxucuya çatdırmaqdır.

“İngilis dilində təşbehlər adətən “like”, “as”, “as if”, “such as” kimi bağlayıcı sözlər vasitəsilə, Azərbaycan dilində təşbehlər adətən bənzətmə qoşmalarının köməyi

ilə yaranır”. [17, s. 1] Məsələn, "He is as busy as a bee" (O arı kimi məşğuldur), "They fought like cats and dogs" (Onlar it pişik kimi dava edirdilər) kimi nümunələri ingilis dilinə misal çəkə bilərik. [42, s. 1]

Ədəbiyyatımızda təşbehin saysız hesabsız nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Bənzətmələr şeirdə gözəlliyi təmin edir. Bənzətmələr ən çox istifadə olunanlar arasındadır. Buna nəzər saldıqda görürük ki, tərcümə tədqiqatında təşbehlərə geniş yer verilir. Bəzən Azərbaycan və İngilis dilləri arasında aparılan tədqiqatların yetərsiz olması təşbehlərin tərcüməsində çətinlik yaradır. Lakin, cümlələrdə göstərici olduğu zaman bunu asanlıqla müəyyən etmək olur. Yalnız tərcümənin yaranmaması üçün mütərcim tərcümədən qabaq, yəni, hədəf dilə tərcümə etmədən öncə təşbehi müəyyən edərək analiz etməlidir.

Müəyyən hekayələrdə, əsərlərdə, romanlarda təşbeh nümunələrinə sıx rast gəlirik. Azərbaycan poeziyasının inkişafında rolu böyük olan şairlərdən biri, M. Müşfiqin yaradıcılığında da təşbehlərə böyük ölçüdə yer verilmişdir. Onun "Kimidir" adlı şeirində istifadə etdiyi bənzətmələrə diqqət yetirək:

"Sevgilim əyninə yaşıl geyinmiş,

Sallanışı sərvə-çəmən kimidir.

Bu bənzətmə bir az üzdən olsa da,

Tamaşa görkəmi səmən kimidir.

Nə arzu eyləsən, könlümdə vardır,

Eşqimin səhəri bir ilk bahardır.

Ona könül verən nə bəxtiyardır,

Fikrim-hissim təzə gülşən kimidir.

Müşfiqin ürəyi yarpaqdan incə,

Titrəyir bir xəfif rüzgar əsincə,

Məşuqun ayağı haraya dəysə,

Orası aşiqə vətən kimidir". [43, s. 1]

Burada şair sevgilisini “sərvi-çəmənə” bənzədir. Sevgilim “sərvi-çəmən” kimidir. Şəxsin görkəmini isə “səmənə” bənzədir. Bənzətmə əlamətinin isə “yaşıl” olduğunu bildirir. Bir daha “kimi” qoşmasının bənzətmələrdə geniş şəkildə istifadəsinə şahid oluruq. Şair fikrim-hissi “gülşən” kimidir dedikdə bir daha təşbehdən istifadə edir. Daha sonra öz ürəyini “yarpağa” bənzədir. Burada ürəyini yarpağın incəliyinə bənzədərək könlünün necə həssas olduğunu vurğulayır.

Bənzətmələri metaforalara heç toxunmadan geniş müzakirə etmək qeyri-mümkündür. Bu iki gücü birləşdirən əlaqə əlbəttə ki, hər ikisinin təsvir vasitəsi üçün dərin istifadə olunması və semantik bağlamdan bir-birilə əlaqəsi olmayan iki obyekt arasında paralellik yaradan oxşarlıq və ya oxşarlığa əsaslanan nitq fiqurları olması ilə nəticələnir. Hər iki vasitə gündəlik dilin müəyyən ayrılmaz hissəsidir. Bənzətmələrin çoxu müəyyən mənə itkisi ilə də olsa asanlıqla bir metaforaya çevrilə bilər. Bu vasitələr erkən ritorik mətnlərə qədər gedib çıxır. Bənzətmə yalnız sözün əlavə edilməsi ilə fərqlənən bir metaforadır. Metaforalardan fərqli olaraq bənzətmələr xüsusi qrammatik yeri strukturlarına əsasən rahatlıqla tanınır. Mətnlərdə bənzətmələri axtarmağa başlamazdan əvvəl həlledici düzgün məqam bənzətmə işarələrinin müəyyən edilməsidir.

Bənzətmə bədii mətnlərdə rast gəlinə bilən ümumi nitq simasıdır. Bənzətmələr estetik funksiyanı yerinə yetirir və adətən yaradıcı xüsusiyyətə malikdir. Onu hərfiliyə gedərək tərcümə etmək düzgün sayılmaz. Çünki başqa dillərdə yalnız təfsirlərə səbəbiyyət verə bilər. Demək olar ki, bütün bənzətmələri asanlıqla başa düşmək, qavramaq mümkün səviyyədədir. Bənzətmələrin insanın fundamental idraki fəaliyyəti olan müqayisəyə əsaslandığını nəzərə alsaq, gündəlik dildə təşbehlərin geniş əsasda yayılması anlaşılandır. Müxtəlif dillər eyni bənzətmə strukturlarından istifadə edə bilirlər. Müqayisə termini ümumən müqayisə aktına əsasən istifadə olunsa da, dildə bənzətmə termini ilə eyni etimoloji kökə sahibdir. Şeiri daha çox maraqlı etmək, bəlkə də bənzətmələrdən istifadə etməyin ən əsas səbəbidir. Şeiri yemək kimi düşünün, ədviyyatla və müxtəlif maddələr olmasaydı yemək dadsız olardı. Yəni bənzətmələri şeirə əlavə etmək yeməyə ləzzət verir.

Burada müəllif adətən obrazlı kimi təsnif edilən effektlərə nail olmaq səbəbindən sözün həqiqi mənasında, çox vaxt qeyri informativ olaraq doğru olan müqayisədən istifadə edir. Təşbeh ədəbiyyatşünaslıqda və dil fəlsəfəsində olduqca geniş şəkildə öyrənilir. Bir çox teoriyalar metafora və təşbehin fərdi şəkildə rahat anlaşıldığını bildirir amma, buna baxmayaraq bunlar arasında fərqliliklərin və əsl mənalı oxşarlıqların olduğu hər kəsə məlumdur. Buna görə də metafora anlayışında bənzətmə mərkəzi yer tutur. Bənzətmələr adətən ritorik nəzəriyyələrdə məcazlardan biri kimi qəbul olunur. Bəzi tədqiqatçılar nəzəri işlərində bənzətmə və əsas metafora arasında fərq qoymurlar. Digərləri isə metaforaların müəyyən mənada bənzətmələrdən daha yaxşı olduğunu iddia edirlər. Metaforanın tədqiqində qeyd olunan mühüm fərqlərdən biri bənzətmələrin müxtəlif formada olmasıdır. “Metafor geniş termindir. Bütün təşbehlər metafordur, lakin bütün metaforlar təşbeh deyil”. [10, s. 137] Əgər həm metaforalar, həm də bənzətmələr yaxşı ifadə olunarsa mətndə səlislik yaradar.

Ritorikanın başlanğıcından bəri təşbehlər hər zaman metaforalarla əlaqələndirilmişdir, çünki, hər ikisi bənzətməyə əsaslanan təsvirlərdir. Metafora və bənzətmə eyni hadisənin təzahürüdür. Onlar yalnız formal məna olaraq fərqlənilir. Onlar obrazlı davamlılıq üzərində yerləşir. Onların əlaqəli olduğu yer nəzəriyyədən nəzəriyyəyə dəyişir. Onlar əldə etdikləri təsirlər baxımından eyni fenomenin təzahürləri kimi qəbul edilə bilməz. Bənzətmələr sadəcə olaraq müqayisənin bir növüdür. Aristotelə görə “metafora ümumi bir termindir və bənzətmə sadəcə olaraq onun bir qədər altındadır”. M.Fukoya görə “bütün mövcud olan təsvir vasitələri arasında ən universal və aydındır”.

Metafora və bənzətmə arasında olan bənzərlik və fərqliliklərə nəzər yetirək:

- 1) Həm metaforalar, həm də bənzətmələr universaldır.
- 2) Metaforalar və bənzətmələr məzmun cəhətdən bəzən bir birini əvəz edə bilər.
- 3) Bənzətmələr izahatlar ilə bilinir.
- 4) Bənzətmələr genişlənməyə meyillidir.
- 5) Metaforalar bənzətmədən yaxşı hesab olunur.
- 6) Bənzətmələr metaforalara görə uğurlu və uğursuz hesab edilə bilər.

7) Bənzətmələri hərfi müqayisədən asanlıqla ayırd etmək mümkündür.

8) Metaforalar elliptik bənzətmələrdir.

9) Metafora və bənzətmələr çox fərqli təsirlərə malik olan fərqli məcazlardır.

Məsələn, həm metafora və bənzətməni ayrı ayrılıqda həm də eyni bir cümlə tərkibində işlədəcəyimiz belə bir nümunəyə baxaq:

“Onun gözləri ulduzdur”- burada metaforadan düz istifadə edilib.

“Onun gözləri ulduz kimidir”- burada gözlərini ulduza bənzədib yəni, təşbehdən istifadə edilib.

“Onun gözləri ulduz kimi deyil, elə ulduzun özüdür”- burada isə həm metafora, həm də təşbeh işlədilib.

Metafora bütün dillərdə geniş şəkildə qəbul edilir. Metafora ədəbiyyat tarixinin bütün dövrlərində mövcud olmuşdur. Müqayisə də bütün dillərdə danışan qruplar tərəfindən istifadə olunan bir fenomendir. Bənzətmələri aşkar etmək asandır və onların istifadəsini tətqiq edənlərin çoxu müəyyən nitq icmalarında bənzətmə istifadəsində dəyişən tendesiyaları müşahidə etmişlər. Qeyd etdiyimiz kimi, bənzətmələr genişlənməyə meyillidirlər. Geniş bənzətmələrə dünya ədəbiyyatının bir çox janrlarında rast gəlinməsi mümkündür. Bənzətmələr çox fərqli semantik sahələrə aid olan nitq fiqurudur. Quruluşlarına və ümumi bilikləri təqdim etməklə daha konkret bəyanat vermək qabiliyyətinə görə onlar gündəlik dilin bir ayrılmaz hissəsini təşkil edirlər. Əslində bənzətmələrin ünsiyyətdə müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edilməsi mümkündür. Bəzən komik məqamlar üçün, bəzən bir nöqtəni aydınlaşdırmaq üçün istiadə olunur. Ədəbi əsərlərdə təşbehlər təsvirlərin real, təəcüblü, hətta unudulmaz verilməsində fəal iştirak edir. Üstəlik onlar hiperbola, istehza kimi digər ritorik təsvirlərlə effektiv şəkildə işlədilə bilirlər.

İstənilən bir obyektə hər hansı digər bir obyektə müqayisə etmək olar, o halda ki, onların ümumi müqayisə edilə biləcək xüsusiyyətləri olsun. Filosofların və dilçilərin dəfələrlə vurğuladıqları kimi, bənzətmə edə bilmək qabiliyyəti mühüm məqamlardan biridir. Dilçilikdə müqayisə qavramı üslub vasitəsi kimi, bədii ədəbiyyatda geniş surətdə yayılmış ifadəlilik vasitələrindən biridir. Mücərrədi konkret ilə bənzədərək biz ifadəliliyi artırır və onu obrazlı şəkildə xarakterizə edirik.

Müqayisənin strukturunu diqqətdən qaçırmmaq olmaz. Cisimləri müqayisə edərkən iki mərhələyə diqqət yetirmək lazım gəlir: birincisi, obyektlərin ümumi xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi, ikincisi, obyektlərin müqayisəsi. Dildə müqayisə təkcə anlayış, nitq obrazı və üslub vasitəsi deyil, həm də məna və özünəməxsus ifadə forması olan xüsusi formalı dil hadisəsidir. Müqayisə müxtəlif elmlərin tədqiqat obyektidir. Müqayisə iki obyektin oxşarlığını aydınlaşdırmaq üçün bir vahidin müqayisəsi kimi araşdırılır. Müqayisə dil vahidi kimi öyrənilir, bu da ortaq xüsusiyyətə malik olan iki obyektin oxşarlıq və fərqliliklərini aydınlaşdırmaq əsasında aparılır.

Müqayisələr nitq hissələrinin köməyi ilə əmələ gəlir. Bədii mətnə həm ənənəvi müqayisələrdən, həm də müəllif müqayisələrindən istifadə oluna bilər ki, bu da yazıçının bədii məharətinin xüsusiyyətlərini, özünəməxsus müəllif yazı tərzini qiymətləndirməyə imkan tanıyır. Müqayisənin nə olduğunu başa düşmək üçün onun semantikasını aydınlaşdırıb müəyyən etmək, nəyin müqayisə edildiyini nə ilə müqayisə edildiyini və nəyə əsaslandığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Müqayisələr obyektlərin, şəxslərin oxşarlıqlarına əsaslanır:

- 1) “Mifoloji obrazlar: “vampir kimi”, “cin kimi”.
- 2) Müxtəlif sosial qrupların nümayəndələri: “dəli kimi”, “sərxoş kimi”.
- 3) Heyvanlar: “quş kimi”, “cücə kimi”, “it kimi”.
- 4) Əşyalar: “kukla kimi”.
- 5) Təbiət hadisələri: “ildırım kimi””. [44]

Elmi ədəbiyyatda müqayisənin hərtərəfli öyrənilməsinə baxmayaraq, bu vasitənin xüsusiyyətləri praktikada hələ əsaslı tam öyrənilməmişdir. Bu onunla əlaqədardır ki, müqayisə mürəkkəb və əsl çoxşaxəli anlayışdır. Dildə olan bədii vasitələr arasında bir ilkin mərhələdir. Yüdə hesab edir ki, “müqayisə dilin bütün digər ifadəli üslub vasitələrinin prototipidir”. [22, s. 56] “İ.B. Qolub başqa üslub məcazları ilə müqayisənin oxşarlıqlarını qeyd edir, çünki bu tədqiqatçının nöqtəyindən müqayisə həmişə binominal olan obrazlı nitqin ən sadə formasıdır”. [23, s. 151] Müqayisə təkcə subyekt və onun obyekt arasında oxşarlıq əlaqəsinə əsaslanan məcaz deyil, həm də hiperbola, əsaslı litota ilə yaxından bağlıdır.

Bədii ədəbiyyatda lazımi istifadə olunan müqayisə bir sıra yerində başlıca funksiyaları öz yerinə yetirir. Bədii ədəbiyyatda obraz yaratmaq üçün işlədilən əsas nitq vasitə fiqurlarından biri müqayisədir. Müqayisə bədii əsərin sujetindən asılı olaraq xarakterə müəyyən xüsusiyyətlər bəxş etmək qabiliyyətinə malikdir. Bənzətmələr ədəbiyyatda orijinallıq və təəccübləndirmə funksiyasını yerinə yetirir. Oxucunun şüurunda mənəli, dolğun forma, obraz yaratmaq üçün əsasən işlədilir.

O.Uarova bədii ədəbiyyatda istifadə olunan aşağıdakı müqayisə funksiyalarını ayırmağı təklif edir:

- 1) “Personajların təsviri və xüsusiyyətlərin yaradılmasının təsviri funksiyası
- 2) Qiymətləndirmə funksiyası təsvir edilən hadisələrə müəllifin nöqteyi-nəzərinin təsviri
- 3) Satirik effekt yaratmaq funksiyası
- 4) Aforistik təqdimat funksiyası” [24, s. 10]

Yazıçı əsərin bədii dəyərini artırmaq və o, oxucunun beynində parlaq təəssürat yaratmaq üçün tam çoxsəviyyəli olan vasitələrdən istifadə edir.

Molla Pənah Vaqif bəzi şeirlərində təşbehdən əsas ətraflı şəkildə istifadə etmişdir. Bunlardan biri və əsası da “Pəri” qoşmasıdır. Həmin qoşmada istifadə edilən hissəyə nəzər salaq:

“Boyun sürəhıdır, bədənün büllür...” [11, s. 270]

Akademik Tofiq Hacıyev dastanlarda işlədilən təşbehlər haqqında yazır: “...qurulu yaya bənzər çatma qaş, qoşa badam sığmayan dar ağız, güz almasına bənzər al yanaq ifadələri nəinki Füzuli, Vaqif mərhələlərində, hətta XX əsrin bu illərində ən kamil söz ustası tərəfindən deyilə biləcək, ancaq deyilməmiş ifadə - tablolarıdır – hələ deyilmiş olsa idi, belə sadə və gözəl deyilə bilərdimi”. [6, s. 107]

“Beyrək də öz atına müraciət edərkən təşbehlərdən istifadə olunduğunun şahidi oluruq”:

“Açıq-açıq meydana bənzər sənün alıncuğun,
İki şəbçirəğa bənzər sənün gözcigəzin,
Əbrişimə bənzər sənün yəlicigin,
İki qoşa qardaşa bənzər sənün qulacığın,

Əri muradına yetirər sənin arxacığın.

At deməzəm sana, qardaş deyərəm, qardaşımdan yeg”. [16, s. 65]

“Kitabi-Dədə Qorqud”da müəyyənləşdirdiyimiz aşağıdakı təşbehlər də dil baxımından lakonik və məzmunludur: “Toqlı başlı Turı ayğır. Keçi başlı Turı ayqır” [16, s. 58]; “Al yanağın dartdı, qarğu kimi qara saçın yoldı” [16, s. 62]; “Güz alması kibi al yanağını dartdı, yırtdı” [16, s. 62]; “Yer kiibi kətiləyin, torpaq kimi savrıləyun” [16, s. 65]; “Aslan kibi duruşundan, Qanrıluban baqışından Ağam Beyrəyə bənzədirəm, ozan, səni” [16, s.70]; “Gümüş kibi ağ biləgin açdı, əlin çıxardı” [16, s. 74]; “Qarğu kibi qara saçum yolduğum çox, Güz alması kibi al yanağım yırtığım çox” [16, s. 74]; “Qaza bənzər qızımın-gəlinimin çiçəgi, oğul” [16, s. 76].

Tanınmış şair M. Fəraqinin təşbehlərlə dolu müəyyən şeirləri mövcuddur:

“Sözləsə, dürlər saçılar,

Dilləri bülbülə bənzər,

Sanki, aya günə bənzər

Qələm qaşlı, badam qabaq.

Saçları sünbülə bənzər” [13, s. 85]

Aristotelə görə bənzətmə əslində metaforadır. Çünki o, onlar arasında əhəmiyyətli şəkildə bir fərq olmadığını bildirir. Təşbeh, Aristoteldən bu günkü günümüzdə qədər müxtəlif nöqteyi nəzərdən ələ alınıb işlənən, ama heç bir zamanda ciddi dəyərini itirməyən bir təsvir vasitəsidir. Bənzətmənin təməl nöqtəsi bənzəyənin mənasını daha düzgün şəkildə araşdıraraq ortaya qoymaqdır. Bənzətmənin işlədilməsi bütün dillərdə əsasən demək olar ki, ortaq nöqtədə birləşir. Bənzətmə, bədii ədəbiyyatda əsirlərcə işlənilərək mövcud olmuş, sözlər və mənalar ilə düzgün hiss və xəyalları, təbiət aləmini bildirən əsl sənətdir. Bəzi ədəbiyyatçılar bənzətmənin yalnız şeirlərə özəl olaraq məxsus olduğunu və yalnız burada işlənməli olduğunu iddia edirlər. Bənzətmə üç əsas qrupda incələnir:

- 1) “Detallı təşbeh - Hissələrin ayrı ayrılıqda birlikdə yer aldığı bənzətmədir.
- 2) Qısaldılmış təşbeh - bura yığcam bənzətmə aiddir.

3) Gücləndirilmiş təşbeh - burada təşbeh ədatından istifadə olunmur". [22, s. 171]

Bənzətmələrə ədəbiyyatda bəzi önəmli yer verilsə belə, onlar metafora qədər geniş tətqiq olunmamışdır. Ritorik qarşılaşdırmada metaforanın əslində elə bənzətmədən daha üstün olduğu məlum olmuşdur. Edilən araşdırmalar təşbehin romanlarda və ya şeirlərdə, metaforanın isə gündəlik əlaqədə daha rahat anlaşıldığını açıqlayır.

Təşbehlər bənzəyən və bununla bənzədilən əlaqəsi baxımından iki hissəyə ayrılır:

1) Gerçəyə əsaslanan təşbeh - Bu cür bənzətmənin qaynağı real olan, gerçəkləşən təcrübələrdən götürülür.

2) Metaforik təşbeh - Bu növ təşbeh isə yazıçının hisslərini, necə düşündüyünü ortaya qoyur. Bu cür təşbehlər insandan insana dəyişir.

Gerçəkci bənzətmələrdə bənzəyən və ona bənzədilən bir birinə anlam etibarilə bərabərdir və yer dəyişdirilməsi tam mümkündür.

Fromilhauge bənzətmə yönü baxımından təşbehi iki yerə bölüb:

1) "Açıq təşbehlər - Burada bənzətmənin istiqaməti birbaşa müəyyən edilmişdir. Cümlə daxilində istifadə etdiyimiz "as...as" ifadələri bu növə aiddir.

2) Qapalı təşbehlər - Burada isə bənzətmənin istiqaməti birbaşa olaraq açıq göstərilir. Bu növdə isə "like" qoşmasını işlədilir." [25]

Yaradıcı bənzətmələr varki onlar özlüyündə iki bölməyə ayrılır:

1) Metafizik bənzətmə - Bura elə bir təşbehlər aiddir ki, normal şərtlər daxilində təşbehin həmin sözlərini bir cümlə tərkibində işlətmək elə də mümkün olmur.

2) Epik təşbeh - bu formada təşbehlərə isə homerik, genişləndirilmiş bənzətmələr daxildir. Bu cür bənzətmələrdə də həmçinin "kimi" qoşmasına olduqca çox yer verilir və öndə tutulur.

Epik təşbeh əsasən homerik təşbeh kimi adlandırılır. Bu söz, yəni homerik təşbeh, İliada və bununla yanaşı Odisseyə əsərini qələmə alan Homerin adından çıxaraq gəlməkdədir. Bir çox yazıçı bənzətmələrdən istifadə edərkən bu növdə olan

bənzətməyə müraciət etmişlər. Bu tip təşbeh əsərin ortasında oxuyucunun diqqətinin heç gözlənmədik, qəfil olan məqamda canlandırmağa kömək edir. Bənzətmələrin poetik kompozisiyadakı yararlılığı şairin onlardan istifadə etmə tezliyində öz əksini tapır. Epik bənzətmə qəhrəmanlıq simasını göstərərək gücləndirmək üçün adətən epik poeziyada istifadə olunan geniş vasitədir. Homerik təşbeh adətən bir neçə sətir üzərində davam edərək iki tamam fərqli şey arasında birbaşa və təfərrüatlı əlaqə yaradır. Məsələn, İliada və Odisseyadakı bu cür bənzətmələri adətən personajın əsas davranışı əlaqələndirir. Tipik olaraq, indiki anda baş verən hadisələr hansısa zaman kəsiyində birbaşa baş vermiş hadisələrlə əlaqələndirilir. Homerik bənzətməni adi bənzətmədən fəqləndirən cəhət onun uzun və təfərrüatlı olmasıdır. Ona görə də onu sadə bənzətmədən ayırmaq bir qədər asan olur. Bu növdən istifadə olunması yeni çalarlar ortaya çıxardı. Bənzətmənin düzgün konkretliyi onu ədəbi sənətkarın təbii ifadə vasitəsinə çevirir. Homerik bənzətmə iki formada ola bilər:

a) Sifət bənzətməsi - ilk əvvəl qısa bənzətmələrlə başlasa da daha sonra genişlənə bilər.

b) Zərf bənzətməsi - bu tip isə sintaktik olaraq bilinən, zərf bənzətməsidir.

Bənzətmələr dilə birbaşa məxsus olaraq da müxtəlif cür işlənə bilər. Bənzətmələr şairlərin çətin, qarışıq, çıxılmaz vəziyyətdə qaldıqları anda özlərini ifadə etmək üçün müraciət etdikləri vasitədir.

Əslində nəzər saldıqda metafora və təşbeh arasında müəyyən fərq olduqca cüzi görünür, buna baxmayaraq hər ikisi fərqli linqvistik təsvir vasitəsi olduğundan əsas məcazi dilin aydın başa düşülməsi üzərində diqqətlə araşdırma aparan tədqiqatçılar, təşbeh və bənzətmə arasında əlaqənin tapılmasında böyük səylə çalışmışlar.

Ritorika sözlə inandırma bilmək, bildirmək sənətidir. Bilirik ki, hər hansı bir ifadə həyatın tələbləri, situasiyası müəyyən edilir. Ona görə də nətiq, əsas qaydasında bəyanatın məqsədini müəyyən etməli, onun məzmununu formalaşdırmağı və oxucuların nitq anlayışını elə əvvəlcədən özlüyündə təxmin etməyi bacarmalıdır. Ritorika aydın şəkildə müəyyən edilmiş praktiki istiqamətə malik olan ən mühüm mövzudur. Məhz elə buna görə də tədrisin əhəmiyyətli bir hissəsi nitq bacarıqlarının inkişaf etdirib formalaşdırılması üzərində işə ayrılır. Hərtərəfli inkişaf etmiş

şəxsiyyətin formalaşmasını təmin edən səlis dil mədəniyyəti olduğundan ritorika dil və mədəniyyətdə yüksək səviyyədə biliklərə əsaslanır. Ritorika peşəkar məlumatlarla zənginləşdirilmişdir. Peşəkar fənn kimi ritorika bütün sosial sferalarda və digər bölmələrdə vacib hesab olunur. Ritorika qədim zamanlardan natiqlik nəzəriyyəsi öz mənası daşıyırdı. O, eyni zamanda akademik və yanaşı peşəkar bir mövzudur. Bu, əsasən inandırma vasitəsi və təsir kimi nəzərdə tutulur. Ritorika ilə əsasən məntiq arasında əlaqə xüsusilə aydın görünür. Natiqin dil mədəniyyəti, dilin bütün sərvətləri arasında ən ifadəli sayılan vasitələri seçmək bacarığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət zamanı əsas gözə çarpan danışanın əsaslı dil mədəniyyətidir. Nitq yaxşı, anlaşıqlı və düzgün çatdırılmalıdır. Natiq yüksək psixoloji və pedaqoji mədəniyyətə dərinlən malik olmalıdır. Dil təfəkkürlə elə üzvi vəhdət təşkil edir. Təsvir vasitəsi dedikdə, sintaktik əsaslı olan konstruksiya başa düşülür.

“Bədii təxəyyüldə təşbeh qurumu adətən yuxarıdan aşağıya doğru yönümdə olur. Ona görə də məşuqun sifətləri dünyəvi anlayışlara verilir və rəmzi məzmun daşıyır”. [4, s. 69]

By Robert Burns “A red, red rose” şeirində təşbehdən istifadə edilmişdir.

“O my Luve is like a red, red rose

That’s newly sprung in June;

O my Luve is like the melody

That’s sweetly played in tune”. [40]

Burada sevdiniyə mənim müraciət edərək onu gülə bənzədir, daha sonra isə onu bir musiqiyə bənzədir. Bənzətmələri edərkən əsas “kimi” qoşması və bəzi digər ədatlar vasitəsilə etmişdir.

Bənzətmələr adi müqayisədən fərqlənilir. Bənzətmə, müqayisə edilən obyektlərin ümumi olandan başqa bütün xüsusiyyətlərini istisna edir. Tədqiqatlar tam göstərir ki, bənzətmələr praktiklik, şəffaflıq və yanaşı tərcümeyi-hal kimi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Bənzətmələr dünya haqqında estetik-fəlsəfi və əlavə metaforik baxışları və ümumilikdə fərdi yaradıcılıq üslubu ilə müəllifin əsl subyektiv modallığını əks etdirir. Bənzətmə və metafora arasındakı əlaqə dilçilik, fəlsəfə və ritorikada mübahisəli sayılan mövzular arasında əsas və ümdə yeri

tutmuşdur. Metaforalara elliptik bənzəri olan bənzətmə kimi baxılır və hər iki məcaz ekvivalent analogiya vasitələri kimi qəbul edilir. Digər müəlliflər metafora və bənzətmənin fərqli konsepsiyasının lehinə arqumentlər və sübutlar gətirirlər. Bənzətmələr bir qədər onlarla əlaqəli olsada, diskursiv cəhətdən əsas metaforalardan fərqlidir. Onu istənilən üslubda vurğulayıb işlətmək mümkündür. Bənzətmələrin əsas özəlliyi ondadır ki, hansısa hərəkətin və hər hansı müəyyən vəziyyətdə olan bir şeyin, məsələn, hər hansı bir şeyin cansız aktiv icraçısını göstərən element ilə yaxından təmsil olunur. Ümumiləşdirici bənzətmələr semantik olaraq ön mətndən irəli gəlir. Bənzətmənin daha çox müqayisə şərtləri ilə əlaqəli olması o deməkdir ki, daha mürəkkəb analogiyalar bənzətmə formasına daha rahat, yaxşı uyğunlaşa bilər.

İngilis yazıçısı C. Roulinqin sehrbazlıq haqqında romanı obrazlı ifadə vasitələrinin öyrənilməsi üçün ən zəngin materialı ehtiva edir. Bu, müəllifin hekayəyə bilərəkdən nağıl reallığının öncəlik elementlərini daxil etməsi, real həyatı əsl uydurma ilə müqayisə etməsi izah olunur. Eyni zamanda, əsərin xarakterləri parlaq və yaddan qalan xüsusiyyətlərə malikdir ki, onlar xeyli müxtəlif təsvir vasitələrindən istifadə edərək oxucuların ruhuna təsir edən düzgün izahlara çevrilmişdir. Roulinq personajların obrazlarını daha rəngli göstərmək üçün müxtəlif fərqli metaforik konstruksiyalardan istifadə edir. Ən ifadəli vasitələrdən biri sayılan metaforanın müqayisəli təhlili və əsas müqayisə ənənəsi bu strukturların kiçik fərqlərə mövcud malik olduğuna inanan Aristotel dövrünə gedib çıxır. Eyni zamanda, qədim yunan filosofu onu daha dolğun və əsaslı hesab edərək əsas rolunu metaforaya həvalə etmişdir. Uzun əsrlər boyu bu yolların oxşarlığının ən mühüm göstəricilərindən biri işarələrin bir obyektədən tamamilə digərinə ötürülməsi idi. Bənzətmə eyni anda bir neçə tip növü özündə birləşdirən geniş kateqoriyadır, ona görə də metaforaların əsasında duran müqayisə növünü müəyyən etmək vacibdir.

C. Roulinqin Harri Poter və Fəlsəfə daşı əsərinə nəzər yetirək. Bu əsərdə 35-dən çox təşbeh və 50-dən çox metafora işlənmişdir. O, bu təsvir vasitələrindən istifadə edərək fantastik olan personajlar arasında əlaqə yaratmağa çalışır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, reallıqla bu hadisələrin müqayisəsi arasında ciddi formada fərq mövcuddur. Məsələn əsərdə istifadə olunan təşbeh və metaforalara nəzər salaraq

“His face is like a gigantic beetroot with a mouthtache” [26, s. 3] Metaforanın və bənzətmənin bir-birindən funksiyaları fərqlidir. Biri gizli obraz yaradırsa, digəri isə obrazı əks edərək gücləndirir. Onlar, ətrafdakı real hadisələrə diqqətimizi cəlb etmək üçün tam nəzərdə tutulmuş sonsuz sayda üsulların, digər mənaların aktuallaşdırılmasının şərh alqoritmində uyğun olaraq onlar arasındakı aşkar olan fərqi müəyyən edir. Eyni zamanda bənzətmədən istifadə edərkən o, cümlədə ciddi fərqlər yarada bilər. Çünki metafora və bənzətmə arasında fərqlər bizim dünyanı qavrayış tərzimizlə bağlıdır və buna görə də tamamilə eyni ola bilməz. D.Davidsona görə “bütün bənzətmələr doğru, bütün metaforalar isə yalandır”. Bununla belə, məlum olur ki, metafora həmişə uyğun bənzətmə nöqtəyi-nəzərindən izah edilə bilməz və ya obrazlı vasitələrin təhlilində müqayisə arasında çəşqınlığa səbəb ola bilər. Metaforadan fərqli olaraq bənzətmə sözün mənasını dəqiq, səlis çatdırmağa çalışır. Buna görə də bəzən hərfiliyə yol verilməsi mümkün olur. Metafora və bənzətmənin arasındakı aşkar fərqlərə baxmayaraq, hər ikisinin ifadələrə əlavə məna verməyə xidmət etdiyini vurğulamaq lazımdır. Bununla belə, müqayisə zamanı orijinala xas olan dəqiq obrazı istər müqayisəli ifadələrdən, istərsə də bağlayıcılardan istifadə etməklə düzgün çatdırmaq mümkündürsə, metaforaya uyğun ekvivalent seçilərək, bəzən orijinal versiyaya birbaşa xas olan mənadan yayınaraq daha diqqətlə tərcümə edilməlidir. Əlbəttə ki, bu zaman müəyyən çətinliklər yarana bilər. Bu, təkcə sintaktik deyil, həm də lazımi ekvivalentin tapılmasının məntiqi yollarının nəzərə alınmasını tələb edir.

Köhnə rus ədəbiyyatında bənzətmələr öz xarakterinə və daxili mahiyyətinə görə müasir ədəbiyyatdakı dəqiq bənzətmələrdən özlüyündə kəskin şəkildə fəqlənir. Təşbehlər, genişləndilmiş istiarələr ümumiyyətlə önəmli yer tutmuşlar.

Təşbehin iki təməl ünsüründən bənzəyən və bənzədilən sadəcə birindən bəhs olunub, digər qisminin söylənməməsinə istiarə deyilir. Bu təşbehin ən əsas hissəsi hesab olunur. Təşbeh və istiarə, şairin ədəbi xüsusiyyətinin müəyyənləşdirmədə hərəkət hissəsi kimi qəbul edilir. Bəzi ədəbiyyatçılar bunlardan çox istifadə etdiyi halda, bəziləri də tamam az istifadə edirlər. Şairlər təşbehdən istifadə edərkən, hansı növü istifadə edəcəklərini deyil, necə daha təsirli bənzətmə edəcəklərini düşünürlər. Təbiət, əşya, insan hansı o an üçün önəmlidirsə bənzətməni ona doğru edirlər. Hansına daha çox

fikirlə önəm verilirsə o birbaşa gözə çarpır. Bir çox keçmiş ədəbiyyata hətta müasir ədəbiyyata diqqət yetirdikdə, görürük ki, təşbehlərin istifadəsi artıq əvəlkindən saysız hesabsızdır. Təşbehin əsası hər hansı şairin gözündə bir sehrli çubuq kimidir, toxunduğu hər nöqtəni daha güclü və təsirli hala gətirir.

Təşbehin ünsürləri arasında ən əsası önəm verilən iki tərəfdir. Hər təşbehdə mütləq olmalı olanlardan biri bənzəyən, digəri isə təbii ki, ikinci bənzədilən tərəfdir. Təşbehin köməkçi tərəflərindən biri bənzətmə yönü, həqiqi və ya xəyali olaraq var olan, bəzi vəziyyətlərdə cümlədə adı keçən, bəzilərinə isə boş buraxılan hissədir. Bu yön, təşbehdəki məqsədin daha açıq bir formada vurğulanması üçün bənzədiləndə daha güclü formada mövcud olmalıdır. Təşbeh ədatı da, bənzətmə istiqaməti kimi bəzən cümlədə işlədilib, bəzən isə tamam yer verilməyə bilər.

Müəkkəd təşbeh bənzətmə yönünün demək olar olmadığı təşbehdir. Müəkkəd təşbehdə vurğulanan bənzətmə istiqaməti bəzən hər bir kəsin başa düşə biləcəyi bir formada olsa da, bəzən çox düşündürəcək müzakirə olunacaq bir halda çətin ola bilər. Məsələn: “Əliəhməd, aslandır” cümləsində vurğulanmaq istənilən bənzətmə yönünün “cürət”, “cəsarət” olmalı olduğu hamıya məlum olur. Bəzən isə istiqamətin nə olduğunu aydınlaşdırmaq mümkün olmur və nəticə qəlizləşir. Bənzətmə istiqaməti çox detal vermədən, aydın bir formada vurğulanmasına görə, çox dərin düşünmə tələb etməyən, ilk baxışdan detalları, rahatlıqla mənası başa düşülüb, anlaşıla bilən növdür.

Söz sənəti olaraq təşbeh, ümumi mənasıyla bir-birilə əlaqəsi olmayan iki şey arasında əlaqəli bir qarşılaşdırma forması olaraq müəyyənləşdirilir. Bir sözün başqa bir ifadəylə müəyyən edilməsi olaraq bilinir. Məcaz mənası, iki cisim arasında bənzərliyi ifadə üçün sözlərin hər birinin arasında bir bənzərlik formasının olması şərtilə, sözün gerçək mənası xaricində istifadə edilməsidir. Qısa ifadə etmək lazımdırsa, bənzətmələr bir vəziyyəti və ya qavramı tamamilə başqa bir ifadə işlədərək açıqlamaya istifadə edilən ifadələrdir. Ümumilikdə, təşbehlər qarşımıza tək və ya inkişaf etdirilmiş formada çıxma bilməsi mümkündür. Bütün bunlara əlavə olaraq, gündəlik olaraq həyatın hər bir nöqtəsinə çata bilən və düşüncələrimizə mükəmməl təsiri olan təşbehlər həm də mədəniyyət ünsürlərində də geniş işlədilən ifadələrdir və bu ifadələr fərqli mədəniyyətləri və dünyanı kəşf etmənin bir növü kimi də bilinir.

II FƏSİL. VALTER SKOTTUN “AYVƏNHƏU” ƏSƏRİNDƏKİ TƏŞBEHLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

2.1. Valter Skottun həyat və yaradıcılığı. “Ayvənhəu” əsəri haqqında qısa məlumat.

Avropa ölkələrindən saysız dərəcədə çox oxucuları olan Valter Skott həyatının bir çox hissəsində ingiliscə əsərlər yazmışdır. Qeyd etmək mütləqdir ki, romanları və şeirləri olduqca çox oxucu tərəfindən incələnilib, oxunmaqdadır və müəllifin işləri oxucular tərəfindən hər zaman bəyənilənlər arasında olmuşdur. “The lady of the lake” romantizmin bütün bəzəklərini əhatə edir. XVI əsr Şotlandiyada Dağlıq və Aran arasındakı sərhəddə qurulmuş bu əsər, Skottun hər iki tərəfinin adətən müəyyən dərəcədə dərin anlayış və rəğbət nümayiş etdirdiyi ziddiyyətli olan icmalar və əsaslı mədəniyyətlər fonunda sevgi hekayəsini anlaşıqlı olaraq təsvir edirdi. V. Skottun bəzi əsərləri elə İngiltərənin keçmişini öz daxili məzmununda əks etdirir.

Erkən yaşlarında Skott yaşca ondan kifayət qədər böyük olan qohumlarından Şotlandiya sərhədi haqqında hekayələri dinləməyi həddsiz dərəcədə sevirdi. Onun bibisinin Valterə söylədiyi məftunedici tərzdə nəğmələr, məzəsi bol olan lətifələr və balladalar ona əsrarəngiz təsir bağışlayırdı. Bunun nəticəsində Valter şeir, bununla yanaşı, tarix, əsasən dram, əlavə olaraq romanların dərinə həvəskarlıqla mənimsəyən oxucusu olmağa başlamışdır. Valter əsas gənclik dövrlərində doğma vətəninə hər bir yerini qarış-qarış gəzmiş və elə bu zamanda ölkənin tarixinə dərinə bələd olmuşdur. Onun yaddaşının əsrarəngiz və heyranamiz olması və şeirləri özlüyündə mükəmməl şəkildə vurğulayaraq söyləməsi hər kəsi heyranə salırdı. Skott, Edinburqdakı orta məktəbdə, daha sonrakı tarixdə isə bir müddətlik Kleso qrammatika məktəbində dərs almışdır. Valter öz qərarı olmadan, atasının sevimli peşəsini davam etdirərək hüquq təhsili almış və uzun bir vaxt ərzində bu sahə üzrə işləmişdir. O, gənclikdə mövcud olan enerjisini daha çox ictimai və fərqli fəaliyyətlərə və fərqli dillərin detallı oxunuşuna sərf etdiyi üçün hüquq haqqında baza məlumatı və təcrübəsi, bununla

yanaşı, təhsili, bir o qədər də mükəmməl olmamışdır. 1772-ci ildə xəstəliyə tutulması nəticəsində, Valterin sağ ayağı tamamilə öz hərəkət qabiliyyətini itirmiş və ömrü boyu Valter bir ayağı şikəst olaraq qalmışdır.

Valter Skott əsl Şotland olduğuna görə demək olar ki, bütün əsas əsərləri Şotlandiya mədəniyyətinə birbaşa əsaslanırdı. Öz doğma yurduna sədaqətlə bağlı olduğu üçün əsərlərini Şotlandiya mədəniyyətindən məharətlə yazmaq ona böyük zövq yaşatmışdır. Təbii ki, Skott əsərlərinin böyük çoxluqda hissəsini vətənin mədəniyyətini ehtiva etdiyini mütləqdir ki, qeyd etmək lazımdır. O, sonralar Şotland folkloruna və əsasən əfsanələrinə söykənən romantik şeirlər yazmağa başlamışdır. Ancaq o yazdığı dövəmdə, ondan bir qədər daha məşhur tanınan yazarlar mövcud olduğu səbəbdən onun əsərləri bir addım geridə qalırdı. Sonralar Lord Byronun əsərlərinin Skottdan öndə olması şairi şeir yazmaqdan imtina edib xüsusilə başqa bir sahəyə yönəlməsinə səbəb oldu. Beləcə tarixi romanların yaradıcısı və elə o dövəmdən olmağa başladı. Bir qədər sonra artıq o çağın məşhuru olan Skottu Homerə bənzədirdilər. Skottun əsərlərinin mədəniyyətə təsiri o həddə gəlmişdi ki, Sidney və Auckland kimi yerlərdə oxunmağa başlanmışdı.

Onun romanları saysız və hesabsız idi. Amma o, özlüyündə əsasən ən geniş tarixi romanları dərin formada yazmağa üstünlük verirdi. Təbii ki, o, tarixi əsərləri yazmadan öncə şəxsində ətraflı və forma daxilində araşdırmalar apararaq, məlumatların düzgünlüyünə diqqət yetirirdi. Sələflərindən bir qədər fərqli olaraq, Skott keçmiş toplumları və əsas şəxsiyyətləri daha gerçəkçi təqdim edirdi. Skottun möhtəşəm və bir qədər əsrarəngiz tərzdə şeirləri və bundan əlavə romanları Şotlandiyanın 19-cu əsrdə əsas sayılan baxış nöqtələrini dəyişmişdir. Valterin “Ueverli” romanları adlı əsərini əsrarəngiz yaradıcılıq məhsulu olaraq təqdim edilirdi, lakin, bu əsərin o, müəllifi olduğu, bilinməyən mövzulardan bir müddət gizli qalmışdır, lakin sonralar müəllifin özü olduğu dəqiqliklə açıqlanmışdır. Rus şairi olan Puşkin yazıçını “Şotlandiyanın sehrbaz yazıçısı” olaraq adlandırırdı.

Valter Skott normanlar və əsas saksonların münaqişəsini dilə gətirdiyi “Ayvənhəu” adlı əsəri ilə şöhrətini ikiqat artırdı. “Ayvanhəu” tarixi, romantizmdir. Bu roman tarixi araşdırmadan demək olar ki, daha çox təxəyyül işidir. 1194-cü ildə,

XII əsrin son illərində İngiltərədə keçən Ayvənhəu tarixdə "Şir Ürəkli Riçard" kimi tanınan Kral I Riçardın Səlib yürüşündən öz səltənətini əla alana qardaşı Condan almaq üçün İngiltərəyə qayıtmasından bəhs edir. Con qardaşı Riçardın Müqəddəs Torpaqlarda uzun müddətdirki olmamasından istifadə edərək onun yerinə keçmişdi. Valter Skott romantiklər tərəfindən məlumdur ki, dəfələrlə təkrarlanan əsrarəngiz olan tarixi romanın sxemini yaratmışdır. O, burada həm mənfi, həm də əksi, müsbət personajları əsasən ətraflı təsvir edir. 19-cu əsrin tarixi romanında qaldırılan vacib sayılan, əsaslı problemlər indidə öz aktuallığını özlüyündə qismən qoruyur.

Romanın hərəkətləri İngiltərənin Normanlar tərəfindən zəbt edilməsi anqlo saksonların yaddaşında hələ yeni olduğu zaman baş verir. Buna əsasən də qəhrəmanın saksonlara və normanlara mənsub olması povestdə belə əhəmiyyət kəsb edir: qəddar və təkəbbürlü. Bu kitab 20-ci əsrin ilk dövrlərinə qədər ən çox oxunulanlar sırasında olmuşdur. Əsərin bu formada heyrətamiz olan uğuru alimlərin tarixi araşdırmalarına və dövrün əsas sənədlərinə kölgə salmışdır. Bu roman 1819-cu ildə nəşr edilmişdir. Bu vaxta qədər yazıçı Şotlandiyada çox tanınmış yazıçı sayılırdı. Onun yeni əsəri ictimaiyyət tərəfindən hərarətlə qarşılanırdı və yazıçı bundan həvəslənərək daha artıq romanlar yazmağa çalışırdı. "Ayvənhəu" orta əsrlər tarixi ilə olan romantik ənənə anlayışını dəyişdirə bildi. Valterin bu işi təsviri sənətə və ədəbiyyata möcüzəvi formada təsir etdi.

19-cu əsrin ikinci yarısında universitet tarixçiləri bu romana geniş ölçüdə şübhə ilə yanaşmağa başlamışdılar. Onlar bu əsərin səhvlər və qeyri-müəyyənliklərlə dolu olduğunu zənn edirdirlər. Roman orta əsrlərdə diqqət cəlb etmişdir. İki ədəbi dövrün qovşağında yaranan Skottun tarixi əsəri, eyni vaxtda ədəbiyyatın iyirmi il olan inkişafını yekunlaşdırır. İngilis romatizmi və realist romanın yaranmasına zəmin yaradır. Bununla belə, tarixi janrın özünün mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi romanla bağlı mövcud tədqiqatların onun mahiyyətini, mənasını dolğun şəkildə ortaya qoyduğunu tam təsdiq etməyə imkan verir. Köhnə həyat tərzini yeni cərəyanlarla dəyişdirilməsinin qaçınılmazlığı bacarığı Skottu dövrünün digər yazıçılarından həddindən artıq fərqləndirirdi. Sonraki nəsillərin heç biri bu əlaqədə təsvir edə bilməmişdir. Antik dövrə müraciət edən Skott müasirliklə bağlı önəmli suallar

orataya çıxardı. Tarixi romanda yer alan tarixi hadisələr sayəsində müasir hadisələrə də onların prizmasından baxa bilməyimiz mümkündür. Bəzən romantik müəlliflər xəyal etdikləri dünyanı kitablara köçürərək təsvir edirlər. Skottun romanları da onlardan biri kimidir. Romantik qəhrəman dünya və digər insanlarla ədəbi konfliktdədir. O, hamıya oxşamır, lakin müəyyən mənada müstəsnaadır. Bu tarixi romanın ikili dünyası, müasirliklə səsleşən virtuallıq reallıq mövzusu oxucu üçün başa düşüləndir.

Əsərin əsas hekayəsi, yerli əhali ilə norman fəthlərinin aralarında gedən mübarizənin obrazıdır. Əsər özündə əxlaqi, macəralı romanların xüsusiyyətlərini birləşdirir. Biz əsasən əsərdə iki tarixi personaj arasına gedən qarşıdurmanı görürük. Onlar arasında gedən intriqalar əsər boyu əks olunur. Əsərdə əsas iki sujet özünü biruzə verir. Birinci əsas sujet tarixidir, ikincisində isə bədii personajların iştirak etdiyi sujetdir.

Valter Skottun romanlarında, xüsusən də uzun tarixə malik olan romanlarda folklorlardan götürülmüş sujetlər, alt sujetlər, motivlər, personajlar çox tez-tez əsərdə görünür. Valter Skott tez-tez əsərlərində sehrbazları, cadugərləri təqdim edir. Əslində, bunlar çox güman ki, bəzi xüsusi qabiliyyətlərə malik insanlardır. Amma orta əsrlər tarixində qərəzlər, möcüzələrə mütləq inam kontekstində onlar həqiqətən fəvqəltəbii varlıqlar kimi qəbul edilir. Bu romanda yəhudi mövzusu ön planda durur. Yəhudilərin Valter Skotta görə təqib edilməsi orta əsrlər vəhşiliyini və cəhalətini təsvir edirdi. Normanlar, saksonlar, danimarkılılar və ingilislər bir-birinə nə qədər düşmən olsalar belə, yəhudilərə qarşı ümumi nifrət hissi üzərindən birləşir və onları hər cür alçatmağı, zülm etməyi öhdəlik hesab edirlər.

2.2 V.Skott “Ayvənhəu” əsərindəki təşbehlərin tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan çətinliklər.

Bədii təsvir vasitələri tərcümədə orjinalın dilində ikinci dərəcəli mənə tapmaqla və hədəf dildə kultural mənənin və müvafiq ekvivalentliyin tapılması ilə məşğul olur. Mətnlərdə oxuculara limitsiz təsəvvürləri təqdim edən bir çox məcazi dil mövcuddur.

Bənzətmələrin tərcüməsi zamanı obrazlı olmayan dilin tərcüməsi ilə müqayisədə çətinliklər ola bilər. Anlaşılmazlıqların qarşısını almaq üçün tərcüməçi bənzətmə və bununla yanaşı metaforaların dəqiq mənasına bələd olmalıdır. Yaxşı tərcüməçi hər cür tərcüməni müəllifin nəzərdə tutduğu qaydada tərcümə etməyi bacarmalıdır. Onlar əsasən hədəf dildə mesajı ifadə edə bilmək üçün məxəz və hədəf dillərdə düzgün, hərtərəfli dərin biliyə malik olmalıdırlar. Təsvir vasitələri və çoxlu söz təşkil edən ifadələr ən qəliz hesab olunan tərcümə çətinliklərindən biridir. Nitq fiqurları söz söyləmək üsuludur. Təsvir vasitələrinin hər biri məlumdur ki, ədəbiyyat sahəsində əsasən mühüm əhəmiyyət kəsb edir, lakin, onlar arasında ən önəmlisi təşbeh və metaforadır. Təşbehlərin mətnlərdə istifadəsi zamanı “kimi” qoşmasından demək olarki, hər zaman istifadə edildiyi halda metaforalarda bu qoşmalardan heç biri mətnə iştirak etmir. Bu zaman müəyyən texnikalar və strategiyalar tərcümə prosesində əsas seçilməlidir.

Tərcümə üsulları universaldır və tərcümə zamanı iştirak edən dillərdən müstəqildir. Hər iki dilin ədəbiyyatında istifadə olunarkən təxəyyül xarakteri daşıyır. Bədii təsvir vasitələrinin məcazi mənaya malik olması məlumdur ki, tərcümə zamanı bəzən qeyri-müəyyənliyə gətirib çıxara bilər. Bənzətmələr ilk baxışdan mətnlərdə rahatlıqla müəyyən edilən təsvir vasitələri kimi görünsələr də, bəzən mətnlərdə problem yarada bilirlər və buna görə də tərcüməçidən müəyyən diqqət tələb edir. Bənzətmə haqqında tədqiqatlar əsasən az olduğundan bir dildən başqa dilə tərcümə edən şəxs problemlərlə qarşılaşa bilər. Tərcüməçi təşbehləri tərcümə edərkən hədəf dildə tələb edilən düzgün ekvivalenti müəyyən etdiyindən əmin olmalıdır. Bəzən oxuyucu müəyyən bənzətmələr haqqında dəqiq biliyə malik olmaya bilər. Buna hədəf dildə olan müxtəlifliklər səbəb ola bilər. Bu zaman tərcüməçinin diqqət yetirməli və önəm verməli olduğu məqam vardır. Əgər hədəf dildə oxuyacaq oxucunun bənzətmə haqqında düzgün biliyə malik ola biləcəyinə əminliklə inanırsa, təşbehləri olduğu kimi saxlaya bilər lakin buna əmin olmadıqda, əlavə şərh və izahat verməsi tərcüməçiyə lazım gələcəkdir. Tərcüməçi bəzən bunları olduğu kimi saxlaya bilər. Bəzən isə mənanı eyni saxlamaq şərtilə verilən ifadəni dəyişmək lazım gəlir. Məsələn: “Göyərçin kimi zərərsiz” əvəzinə, “qarışqa kimi zərərsiz” formasında dəyişdirmək mümkündür. Bəzi hallarda

müxtəlif mədəni xüsusiyyətlərə görə birdən çox strategiyanın əsaslı birləşdirilməsi halı da mümkün olur. Əgər tərcüməçi izahat və ya parafraz kimi iki və daha artıq strategiyadan istifadə edərsə mənanı anlamaq daha asan hala çevrilə bilər.

Yazıçılar yazılarında bir obyektə daha anlamlı etmək üçün təşbəhlərdən məharətlə istifadə edirlər. Bu, oxucularda güclü təəsürat yaradır. Bənzətmələrin məqsədi mətnə şüurlu formada diqqəti cəlb etməkdir. İngilis ədəbiyyatının tarixi bədii əsərlər, romanlar və s. ilə çox zəngindir. Müəlliflər gözəlliyi göstərmək, təxəyyülün estetik mənzərəsini vermək üçün əsərlərində bənzətmələrdən istifadə edirlər. Bu oxuculara müəllifin əsər daxilində nə demək istədiyini aydın hiss etməyə imkan verir. Hər bir müəllifin müxtəlif bənzətmə konstruksiyaçıları var və bu, tərcüməçilərə bənzətmələrin bütün növlərinin ümumi prinsipini tapmaq imkanı təqdim edir.

Bənzətmələrin tərcüməsində qrammatik xətlər ola bilər. Bənzətmələrdə istifadə olunan təsvir reseptor dilində naməlum ola bilər. Ən ciddi problemlərdən biri oxşarlıq nöqtəsinin bir mədəniyyətdə digərindən fərqli olaraq başa düşülməsidir. Onlardan bəziləri hədəf oxucuları çaşdırmağa qeyri-təbii tərcümələr ola bilər. Digər səbəbi isə çox qərəzli ola bilməsidir. Təbii ki, burada tərcümə prosesi önəmli olsa da, yaradıcılıq da özlüyündə əsasən əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin tərcüməçilər bunu nəzərə alıb həddən artıq yaradıcılığa da yol verməməlidir. Onlar əsərə öz hiss və emosiyaları ilə baxıb, müəllifin doğru niyyətini unuda bilərlər. Tərcümə prosesində tərcüməçinin təbii tərcümə yaratmaq üçün müəllif sözlərinə diqqət yetirməsi vacibdir. Əksəriyyət yalnız tərcümənin ekvivalentliyinə diqqət yetirdiyi üçün tərcümənin təbiiliyinə göz yumulur. Tərcüməçi müəllifin sözlərini qoruması labüd haldır.

Bir tərəfdən nəzər saldıqda, müqayisə metaforadan daha geniş hesab edilir. Lakin fərqli yanaşma ilə sözün bütün məcazi mənaları metaforaya aid edildikdə, müqayisə, əksinə, metaforanın bir hissəsinə çevrilir. Bəzən metaforanın əsasında hansı müqayisənin dayandığı aydın olmur. Bənzətmə bir neçə növü özündə birləşdirən geniş kateqoriya olduğundan, metaforanın əsasında duran bənzətmələrin növünü müəyyən etmək vacibdir. Bənzətmə, metaforanın xüsusi sintaktik forması hesab edilir. Metaforanın meydana gəlməsində bənzətmənin baxış bucağı mövcuddur. Bənzətmə, bir

metafora kimi, oxşarlıqları müəyyən etməklə obyektə xarakterizə edir, buna görə də bənzətmə və metaforanı düşüncə prosesi baxımından potensial olaraq qiymətləndirmək düzgün seçim olardı. Lakin məcazın qısaldılmış formasında bənzətmə kimi müəyyən edilməsinin və ya əksinə, müqayisənin geniş metafora kimi başa düşülməsinin əsas problemi mübahisəlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, dilin dərin semasioloji səviyyəsində müqayisəli məcazı adlandırma ilə məcazi adlandırma arasında fərq vardır. Əgər adi sözdə bu öz əksini tapırsa bu obyektə bir sözlə eyniləşdirmə aktıdır. Müxtəlif siniflərə aid obyektlərin müqayisəsi əsasında aparılan müqayisələr məcazi xarakter daşıyır. Metafora mahiyyəti etibarilə ilə yeni mənanı çatdırmağın yeganə yoludur. O, anlayışı təmin edən hadisədir. Məhz metafora, sonralar insan dünyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilən məna və məfhumların yaranmasının mənbəyi olmaqla liqivistik şüurun inkişafının əsasını təşkil edir. Canlı metafora adi nitq üçün xarakterik deyil, çünki onu pragmatik məqsədinə uyğun gəlmir. Sənədlərdə, qaydalarda metafora tapmaq mümkün deyildir. Müasir dünyada canlı metafora yalnız yaradıcı diskurs tiplərində mövcuddur. Müxtəlif nitq hissələri metafora yolunu oynaya bilər. Metafora nitqə müstəsna ifadəlilik verir. O, fərq edilməmiş bir müqayisə hesab olunur. Beləliklə, burada iki üzv də asanlıqla bizə görünür.

İnsanlar mücərrəd olan mövzuları müqayisə etmək üçün konkret sahələrdən, bənzətmələrdən, əsas formada istifadə edirlər. Məcəzalar özlüyündə bənzətmələrə, bənzətmələr isə əksinə metaforalara çevrilə bilər. Lakin, bunun hər zaman belə olmadığını qeyd etmək lazımdır. Bənzətmələrin aşkarlanması əlaqə anlayışlarının inkişafı və mənimsənilməsində hərəkətverici qüvvədir. Leksik anlayışlar və koqnitiv modellər obrazlı dilə yanaşma məcazi mənanın qurulmasında xüsusi konstruksiyalarla əlaqəli semantik strukturun funksiyaları ilə əlaqədardır. Bu yanaşma liqivistik mənanın qurulmasında iştirak edən iki növ bilik strukturu arasında fərq qoyur: leksik anlayışlar və koqnitiv modellər. Leksik anlayışlar morfemdən tutmuş sintaktik konstruksiyalara qədər bütün dilin tərkib hissəsidir. Məcəz həqiqətin ziddi olaraq bilinir. Təşbeh bir məzmunə əsas bağlı olan xüsusiyyəti başqa bənzəyişə dəlalət etməkdədir.

Təşbehin tərcüməsi üçün bəzi metodlardan istifadə olunur:

1. Məxəzdə işlənən təşbehi hədəfdə başdan yeniləyərək formalaşdırıb tərcümə etmək. Bu tip metod daha çox sözlü təşbehləri tərcümə etmək üçün işlədilən tərcümə metodudur. Bu, eyni olan təşbehin hədəf dildə təkrarən formalaşdırılması və tamamilə dəyişdirilərək yenidən yaradılmasıdır.

2. Məxəz dildəki təşbehi hədəf dilin mədəniyyətinə uyğun gələn təşbehlə dəyişdirmək. Bu metod daha çox məxəzdə yer alan təşbehin hədəf dilə heç bir oxşar bir qarşılığı tapılmayan zaman işlədilən bir metoddur.

3. Yalnızca mənasını açıqlayaraq tərcümə. Bu metod bənzətməyə əlavə olaraq metaforanın da mənasını verərək edilən tərcümə formasıdır.

4. Təşbehin yalnızca mənası açıqlanır. Bu metodla, təşbeh hədəf mətnə yalnız ifadə etdiyi mənə hədəf dilə keçir. Amma bu üsulla təşbehin əsas duyğu ifadə edən mənası itə bilər. Belə metod nəticəsində ortaya çıxan tərcümə mətni hədəf kütlədə eyni təsiri buraxmaya bilər.

5. Çıxarma yolu ilə. Əsas mətnə yer alan təşbehin, tərcüməçi tərəfindən mətnə işlədilməsinin mənasız olduğu qənaətinə gəlinərsə, həmin təşbeh çıxarma yolu ilə hədəf dilə əlavə olunmaya bilər.

6. Təşbehdən əlavə, bənzətmənin mənası da əlavə olunaraq tərcümə. Tərcüməçi bənzətmənin mənasını gücləndirmək üçün, həm təşbehi həm də onun ifadə etdiyi mənanı birlikdə verərək tərcümə edə bilər.

Larson təşbehin tərcüməsi üçün bəzi strategiyaları tövsiyyə edir:

1. Məxəz dildə təşbeh, hədəf dilin normalarına uyğun gəlirsə, hədəf dildə də doğru başa düşülməsi şərtiylə olduğu kimi qala bilər və ya mənası açıqlana bilər.

2. Yerinə qoyma (substitution)- Məxəz dildə olan təşbeh, hədəf dildə onu əvəzləyə biləcək eyni mənalı bənzətmə ilə yer dəyişdirməsi edilən bir üsuldur. Bu üsul məxəz mətnin təşbehlərinin hədəf dilin mədəniyyət normalarına düzgün bir formada yerləşdirilməsi olaraq da başa düşülür.

3. Açıqlama-izah yolu ilə (paraphrase) : Məxəz dildə işlənən təşbeh, hədəf dildə təşbeh olmayan bir ifadə köməyiylə açıqlama verilərək birbaşa edilən tərcümədir.

Lakin, təşbehlərin bu formada tərcümə edilməsi onları hərfi tərcüməyə gətirib çıxarar və bu sadəcə izahdan başqa bir nümunə olmaz.

Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərində işlədilən təşbehlərə nəzər salaq və onları təhlil edək. “Ayvənhəu” əsəri dilimizə Qılıncxan Bayramov tərəfindən edilmişdir. Əsərdə işlədilən təşbehləri müəyyən etmək onların mahiyyətini anlamağımıza daha da kömək olacaqdır.

“The companion of the church dignitary was a man past forty, thin, strong, tall, and muscular; an athletic figure, which long fatigue and constant exercise seemed to have left none of the softer part of the human form, having reduced the whole to brawn, bones, and sinews, which had sustained a thousand toils, and were ready to dare a thousand more”. [30, s. 28]

“Bu kilsə xadiminin yol yoldaşı arıq, güclü, hündür, əzələli, pəhləvan cüssəli bir nəfər idi, yaşı qərxə ötmüş olardı; daim hərəkət və uzun yol yorğunluğu bədənində ətdən əsər-əlamət qoymamışdı: bu adam, sanki, ancaq sümük, damar və əzələdən ibarət idi, elə bil, çox əziyyət çəkmişdi, ancaq ondan da çoxunu çəkməyə hazır görünürdü”. [19, s. 22]

Burada müəllif kilsə xadiminin yol yoldaşını ilk öncə xarici görünüşünə görə pəhləvana bənzədir, daha sonra “sanki” ədatından istifadə edərək onun yalnız sümük, damar və əzələdən ibarət olduğunu vurğulayır. Məxəzdə bənzətmə ədatı olmasa da, onun çatdırmaq istədiyi məna eyni olduğundan hədəf dildə uyğun görülərək “kimi” ədatından istifadə olunmuşdur. Əslində məxəz mətnlə hədəf mətn arasında dəyişiklik baş vermir, əksinə, hər iki dildə istifadə edilən bənzətmə rahatlıqla oxucuya çatdırılır.

“Prior Aymer,” said the Templar, “you are a man of gallantry, learned in the study of beauty, and as expert as a troubadour in all matters concerning the ‘arrets’ of love; but I shall expect much beauty in this celebrated Rowena to counterbalance the self-denial and forbearance which I must exert if I am to court the favor of such a seditious churl as you have described her father Cedric”. [30, s. 34]

-“Prior Aymer,- monax davam etdi,- siz qadın sərraflı qadın gözəlliyinin bilicisisiniz, məhəbbət haqqında trubadurlardan heç də az bilmirsiniz; qiyamçı və qaba bir insan kimi təqdim etdiyiniz Sedrikin rəğbətini qazanmaq üçün edəcəyim

cəhdlər müqabilində bu tərifi Rovenanız gərək gözəllikdə bir möcüzə olsun". [19, s. 30]

Monax Aymer-ə müraciət edərək onun məhəbbət mövzusunda trabudalar kimi, yəni, Fransada özü mahnı qoşub, özü çalıb oxuyan adamlar qədər bildiyini qeyd edir və Aymerin təqdim etdiyi Sedriki qiyamçı birinə bənzədir. Təşbehin tərcüməsi tərcüməçi üçün elə də çətinlik yaratmamışdır.

"Ah, Wilfred, Wilfred!" he exclaimed in a lower tone, "couldst thou have ruled thine unreasonable passion, thy father had not been left in his age like the solitary oak that throws out its shattered and unprotected branches against the full sweep of the tempest!" [30, s. 41]

"Ax, Vilfred, Vilfred,- alçaqdan öz özünə dedi,-əgər sən öz ağılsız ehtirasını boğa bilsəydin, indi atan qocaman və tənha bir palıd ağacitək öz sınıq və müdafiəsiz budaqlarını tufana qarşı belə gərməzdi!" [19, s. 38]

Burada Sedrik öz-özünə danışmasından bəhs olunur. O, Vilfredin atasını tənha bir palıd ağacına bənzədir. Müəllif müfəssəl təşbehdən istifadə edir. Bənzəyən, Vilfredin atası, bənzədilən isə palıd ağacıdır. Bundan əlavə məxəzdə, bənzətmə olaraq "like" yəni "kimi" qoşmasından istifadə edilmişdir. Vilfredin atasının müdafiəsiz olmasını palıd ağacının sınıq budaqlarına bənzədərək onun zəif halda olduğunu vurğulamaq istəyir. Bu nümunədə tərcüməçi məxəz mətnində işlənən təşbehə heç bir dəyişiklik etməmişdir. Onu məhz məxəzdə olduğu kimi saxlamışdır.

"His features, keen and regular, with an aquiline nose, and piercing black eyes; his high and wrinkled forehead, and long grey hair and beard, would have been considered as handsome, had they not been the marks of a physiognomy peculiar to a race, which, during those dark ages, was alike detested by the credulous and prejudiced vulgar, and persecuted by the greedy and rapacious nobility, and who, perhaps, owing to that very hatred and persecution, had adopted a national character, in which there was much, to say the least, mean and unamiable". [30, s. 49]

"Üzünün cizgiləri düz və nazik, burnu qartal dimdiyi kimi əyri, qara gözləri nüfuzedici, alnı hündür və qırıq qırıq idi, üzün çal saqqalı və saçları vardı. Əgər bütün bunlar onun tarixinin qarışıq və qara əsrlərində mövhumatçı və cahil kütlələrin

nifrət etdiyi, acgöz və tamahkar zadəganların təqib etdiyi bir xalqa, qəbiləyə məxsusluğunu açıq aydın bildirməsəydi, onda bu kişiyyə yaraşığı da demək olardı, məhz bu təqib və nifrətin nəticəsi olaraq, ən azı, qaraqablıq və hər kəsin qarşısında boyun əymək bu qəbiləyə məxsus bir əlamətə çevrilmişdi". [19, s. 50]

Burada zala daxil olmaq istəyən yəhudi İsaak, içəri daxil olduqdan sonra, Sedrik, Vamba və digərləri tərəfindən zahiri görünüşü heyvana bənzətmə edilir. Onun burnu əyri olduğundan qartal dimdiyinə bənzədilir. Buradakı izahda məxəzdə verilən izah əsas götürülərək bənzətmələrin hədəf mətnə köçürülməsi hadisəsi baş vermişdir.

"Good Father Aymer," said the Saxon, "be it known to you, I care not for those over-sea refinements, without which I can well enough take my pleasure in the woods. I can wind my horn, though I call not the blast either a 'recheate' or a 'morte'—I can cheer my dogs on the prey, and I can flay and quarter the animal when it is brought down, without using the newfangled jargon of 'curee, arbor, nombles', and all the babble of the fabulous Sir Tristrem". [30, s. 50]

-*"Möhtərəm Abbat,- Sedrik dedi,- məlumunuz olsun ki, sizin o qitədəki incəliklər mənə o qədər də maraqlandırmır, onlarsız da bu meşələrdə günümü istədiyim kimi keçirə bilirəm. Mən buynuzu şeypur kimi çala bilirəm, ancaq ona nə recbeate nə də morte deyirəm. Mən indi dəbdə olan curee, arbor, nombles kimi yeni jarqonları, Ser Tristram nağıllarındakı müxtəlif hətərən-pətarəni işlətmədən də iti ovun üstünə qısqırda, cəmdəyi soya, şaqqalaya bilirəm*". [19, s. 52]

Sedrik öz məharətindən danışarkən müəyyən bənzətmələrə yer verir. Qeyd edir ki, o buynuzu şeypura bənzər şəkildə çala bilir. Daha sonra "curee nombles" "morte recheate" kimi şərhlərin vasitəsilə ovda vurulan maralın parçalanaraq itlərə atılan hissələri, maralın içalatı(ürək, qaraciyər və ağciyər) və maralın içalatının yeyilən hissələri kimi işlədilən jarqonlar da olmadan nə cürətə malik olduğunu bildirir. Məxəz mətnə nəzər salan oxucu bəlkə də burada təşbehin işlədildiyinə əmin olmayacaq. Çünki, cümlədə ədatdan istifadə olunmamışdır. Lakin, ədatın istifadə olunmaması cümlə daxilində təşbehin işlənmədiyinə zəmanət gətirmir. Tərcüməçi hədəf mətndə bunu aydınlığa qovuşdurmuş, bununla da səlis tərcüməyə nail olmuşdur.

“Ay, that was a day of cleaving of shields, when a hundred banners were bent forwards over the heads of the valiant, and blood flowed round like water, and death was held better than flight”. [30, s. 51]

-“Həmin gün yüzlərcə bayraq döyüş meydanında igidlərin başı üzərində dalğalanırdı. Düşmənin nə qədər qalxanı, dəbilqəsi çapıldı, qan su yerinə axırdı, döyüşçülər ölümü döyüş meydanından qaçmaqdan üstün tuturdular”. [19, s. 52]

Burada qanın su kimi axmasını bənzətmə kimi misal gətirə bilərik. Əslində, məxəz mətnində təşbeh aydın göstərilməsə də, hədəf mətnində bunu göstərmək olardı. Lakin, tərcüməçi bunu kimi qoşmasından istifadə etmədən vermişdir. Buna baxmayaraq, tərcümə gözəl alınmışdır. Buna əsasən də, tərcüməçi əksər hallarda etdiyi formada məzmunə əsasən yönləndirmə etmişdir.

“The walls of the apartment were so ill finished and so full of crevices, that the rich hangings shook in the night blast, and, in despite of a sort of screen intended to protect them from the wind, the flame of the torches streamed sideways into the air, like the unfurled pennon of a chieftain”. [30, s. 57]

“Otağı divarları elə pis işlənmişdi ki, çoxlu dəlmə-deşik vardı, gecə külək əsəndə divarlardakı parçalar titrəyirdi, məşəllər az qalırdı ki sönsün, alovun dillərin döyüş bayrağıtək həmişə yana doğru meyillənirdi”. [19, s. 60]

Bu nümunədə bənzətmə istiqaməti və ədatı iştirak etmişdir. Alovun dilləri döyüş bayrağına bənzədilmiş və onun yana tərəf meyil etdiyi bildirilmişdir. Məxəzdə müəllif “like” qoşmasından istifadə etmiş tərcüməçi isə onu “tək” ədatı ilə əvəzləmişdir. Məxəz mətnində bənzətmə işlədilən cümlədə “chieftain” “qəbilə başçısı” olduğu halda tərcümədə buna yer ayrılmamışdır. Burada atımalardan istifadə olunmuşdur.

“The maidens, without leaving the apartment, retired to its further extremity, and sat down on a small bench against the wall, where they remained mute as statues, though at such a distance that their whispers could not have interrupted the conversation of their mistress”. [30, s. 57]

“Qulluqçular otağın o biri başına çəkildilər, divarın dibində balava bir skamyanın üstündə oturaraq heykəl kimi lal dinməz dayandılar. Bu uzaqlıqdan onların pıçıltısı xanımların söhbətinə mane ola bilməzdi”. [19, s. 60]

Bu nümunədə Rovenə öz qulluqçularına otaqdan çıxmaqlarını, onu Zəvvarla yalnız buraxmalarını xaiş edir. Rovenanın qulluqçuları otağı tərk edərək bir qıraqda sakit vəziyyətdə dayanmaqlarına görə müəllif onları heykələ bənzədir. Onları heykələ bənzətməyənin səbəbi qulluqçuların səs belə çıxarmadan, tərpənmədən uzaqdan Rovenə və Zəvvarı izləməsinə görə idi. Bu nümunədə də bənzətmə istiqaməti açıq bir şəkildə qeyd olunmuş, həmçinin bənzətmə ədatı da göstərilmişdir. Bənzətmə ədatı: məxəzdə “as” hədəfdə isə “kimi” qoşması işlədilmişdir. Bu nümunədə ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə olunmuşdur.

“The unbelieving dog,” answered Anvold, “kennels in the cell next your holiness”. [30, s. 58]

- *“O dinsiz murdar it siztək müqəddəs bir zatla yanaşı otaqda qalacaq, – Anvold cavab verdi”. [19, s. 62]*

Bu nümunədə məxəz dildə bənzətmə ədatından istifadə olunmasa da, tərcümədə ədatdan istifadə olunmuşdur. Zəvvarın yahudinin hansı otaqda qalmasını soruşmasıyla Anvold, yəhudiyyə dinsiz it deyərək xitab edərək, onun zəvvarın yanındakı otağında gecələcəyini bildirir. Və Zəvvarın müqəddəs kimi bir zat olduğunu vurğulayır. Bu təşbeh nümunəsində ekvivalent tərcümədən istifadə olunmuşdur. Lakin, müəyyən əlavələr olunmuş, mənanı daha da gücləndirmək məqsədilə “murdar” sözü əlavə olunmuşdur.

“Forgive me,” said the Jew; “I spoke rashly. But there dropt words from you last night and this morning, that, like sparks from flint, showed the metal within; and in the bosom of that Palmer’s gown, is hidden a knight’s chain and spurs of gold. They glanced as you stooped over my bed in the morning”. [30, s. 65]

- *“Bağışlayın, düşünmədən dedim, ancaq dünən axşam və bugün səhər çaxmaqdan qığılıcı çıxan kimi ağzınızdan bəzi sözlər qaçdı, qığılıcı çaxmağa işiq salan kimi onlar da sizin mahiyyətinizi açıb göstərdi”. [19, s. 72]*

Zəvvar yəhudiyə acıqlandıqdan dərhal sonra, yəhudi ona cavab olaraq onun sözlərinin incidici olduğunu və zəvvarın dediyi sözlərin onun əsl mahiyyətini ortaya çıxardığını qeyd edir. Yəhudi Zəvvarın sözlərini qığılcıma bənzədir. Bu nümunədə də bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə istiqaməti və ədatı məxəz və hədəf mətnində açıq formada qeyd edilmişdir.

“To maintain these retainers, and to support the extravagance and magnificence which their pride induced them to affect, the nobility borrowed sums of money from the Jews at the most usurious interest, which gnawed into their estates like consuming cankers, scarce to be cured unless when circumstances gave them an opportunity of getting free, by exercising upon their creditors some act of unprincipled violence”. [30, s. 66]

“Qaçaq-quldur dəstələrini saxlamaq özlərini sındırmadan dəbdəbəli və israfçı həyat sürmək üçün bu zadəganlar yəhüdilərdən böyük faizlər borc aldılar. Bu borc onların mal-mülkünü bir xora kimi içəridən yeyir ondan heç cür yaxa qurtara bilmədiklərindən çox vaxt zorakılığa əl atırdılar”. [19, s. 75]

Bu nümunədə mal-mülkün bitib tükənməsini bir xəstəliyə bənzədir. Onun ağız ətrafında yaranan yara, yəni xora kimi içdən yediyini bildirir. Bənzəyən- mal-mülk, bənzədilən- xora. Tərcüməçi burada təşbehə izah vermək məcburiyyətində qalmamışdır. Çünki, müəllif də bunu etməmişdir. Bu halda bənzətməyə əlavə izah verməyə ehtiyac qalmamışdır. Tərcüməçinin bu kimi hallarda müəllifin üsuluna diqqət yetirməsi önəmli məqamdır.

“Before each pavilion was suspended the shield of the knight by whom it was occupied, and beside it stood his squire, quaintly disguised as a salvage or silvan man, or in some other fantastic dress, according to the taste of his master, and the character he was pleased to assume during the game”. [30, s. 67]

“Hər bir çadırın qarşısında onun sahibi olan cəngavərin qalxanı qoyulmuşdu, qalxanın yanında isə sahibinin, yaxud bütün yarış boyu qulluğunda duracağı adamın zövqünə uyğun cır-cındır paltarda, yaxud meşə adamıtək qəribə bir qiyafədə silahdaşını dayanmışdı”. [19, s. 76]

Burada müəllif Cənubda qurulan çadırlar qarşısında duran silahdaşları kimi təsvir etmişdir. Onların meşəadamı təqribən bu qiyafədə olduğunu bildirmişdir. Bəzən məxəz mətnində işlədilən təşbəhlərin mənası oxucu üçün qaranlıq qalır. Bu ehtimalların qarşısını almaq nəminə tərcüməçi onlara cümlə daxilinə əlavə izahlar verməlidir. Məhz bununla hədəf mətnin oxucusunu bənzətmələrə tam əgər olmasına gətirib çıxarmaq olar.

“One of these, a stout well-set yeoman, arrayed in Lincoln green, having twelve arrows stuck in his belt, with a baldric and badge of silver, and a bow of six feet length in his hand, turned short round, and while his countenance, which his constant exposure to weather had rendered brown as a hazel nut, grew darker with anger, he advised the Jew to remember that all the wealth he had acquired by sucking the blood of his miserable victims had but swelled him like a bloated spider, which might be overlooked while he kept in a corner, but would be crushed if it ventured into the light”. [30, s. 69]

“Ordakılardan hündürboylu, əynində yaşıl məhdud paltar kəməridən on iki ox asılmış, döşündə gümüş nişan, əlində iri kaman tutmuş bir fermer birdən yəhudiya tərəf döndü. Yəqin, açıq havada çox olduğundan rəngi fındıq rəngi almış bu fermer hirsindən qapqara qaralmışdı, İsaaka məsləhət gördüki, topladığı bütün sərvəti hörümçək kimi öz yazıq qurbanlarının qanını sormaqla toqladığını yaddan çıxarmasın; dedi ki, hörümçək kimi şişib, hörümçək nə qədər küncdə-bucaqda qısılib qalsa, yaxşı olar, ancaq üzə çıxsın, özünü gözə soxsın, dərhal onu basıb məhv edərlər”. [19, s. 78]

Burada fermer İsaaka məsləhət olaraq, əlində olan sərvəti hörümçək kimi xırda-xırda yığdığını yaddan çıxarmamağı bildirir. Elə bu hədə-qorxular yəhudini geri çəkilməyə məcbur edir. Cümlə daxilində təşbəhlərə nəzər saldıığımız zaman bəzən cümlələrin dilimizə tam oturmadığını hiss edirik. Bu kimi hallara diqqət etdikdə, əslində bu təşbəhlərin məhz məxəz mətnində belə yazılışının şahidi oluruq. Bu nümunədə də ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə olunmuş, məna olduğu kimi saxlanılmışdır.

“The figure of Rebecca might indeed have compared with the proudest beauties of England, even though it had been judged by as shrewd a connoisseur as Prince John. Her form was exquisitely symmetrical, and was shown to advantage by a sort of Eastern dress, which she wore according to the fashion of the females of her nation. Her turban of yellow silk suited well with the darkness of her complexion. The brilliancy of her eyes, the superb arch of her eyebrows, her well-formed aquiline nose, her teeth as white as pearl, and the profusion of her sable tresses, which, each arranged in its own little spiral of twisted curls, fell down upon as much of a lovely neck and bosom as a simarre of the richest Persian silk, exhibiting flowers in their natural colours embossed upon a purple ground, permitted to be visible—all these constituted a combination of loveliness, which yielded not to the most beautiful of the maidens who surrounded her”. [30, s. 71]

“Hətta şəhzadə Con kimi bir gözəllik sərrafının dəyərləndirməsinə qalsa belə, Rebekka ən qəşəng ingilis qızlarını öz gözəlliyi ilə geridə qoyardı. Bədəninin quruluşunda bir mütənasiblik vardı; şərqilərtək geyinmiş bu yəhudi qızının libası gözəlliyini əksiltmir, əksinə, daha da artırırdı. Başına doladığı sarı rəngli ipək çalma əsmər çöhrəsinə çox yaraşırdı. Almaztək işıq saçan gözləri, qaşlarının kamanaoxşar tağı, incitək ağappaq dişləri, mütənasib formalı qartal burnu vardı, yay kimi buruq buruq edilərək boynuna və sinəsinə düşmüş qara saçlarının üstünə salınmış allı güllü İran ipəyinin üzərinə mirvari ilə bəzədilmiş çoxlu qızıl düymə tikilmişdi, bütün bunlar hamısı elə bir cazibədar, məftunedici təəsürat yaradırdı ki Rebekka ordakı ən gözəl qızlardan hər biri ilə rəqabətə girə bilərdi”. [19, s. 81]

Burada müəllif Rebekkanın zahiri görkəmini xırda detallara qədər bənzətmə edərək incəliklə vurğulamışdır. Onun gözlərinin almaz kimi işıq saçdığını, qaşlarınının qalın olmasına görə kamana bənzədiyini xüsusilə qeyd etmişdir. Cümlənin bəzi hissələrində müəkkəd, bəzilərinə isə müfəssəl təşbehdən istifadə olunub. Şəhzadə Con Rebekkanın gözəlliyindən bəhs edərək dostlarına da müraciət edir. Lakin dostu Abbat onun gözəlliyinin olmasına baxmayaraq, yəhudi olduğunu unutmamaq lazım olduğunu Şəhzadə Cona xatırladır.

“From the tone in which this was spoken, John saw the necessity of acquiescence. “I did but jest,” he said; “and you turn upon me like so many adders”! [30, s. 75]

-“Mən zarafat elədim, siz də ki gürzə kimi o saat üstümə tullanırsız! Yaxşı, lənət şeytana, özünüz kimi istəyirsiniz seçin”. [19, s. 87]

Burada Valdemar ilə Şəhzadə Con arasında gedən söhbətdən yaranan dialoqa nəzər yetirək Onlar məhəbbət kraliçasını seçməyi unutduqlarını müzakirə edərkən, Şəhzadə Con Rebekkanı seçmə təklifini irəli sürür, lakin bu digərləri tərəfindən heç də xoş qarşılanmır. Elə bu an Şəhzadə Con zarafat etdiyini qeyd edir. Müəllif burada digərlərinin Şəhzadə Cona qarşı çıxmaqlarını bir gürzəyə bənzədir, yəni onların Conun fikrinə qəfil qarşı çıxmaqlarını cəld heyvan olan gürzəyə bənzədir.

“The trumpets had no sooner given the signal, than the champions vanished from their posts with the speed of lightning, and closed in the centre of the lists with the shock of a thunderbolt”. [30, s. 81]

“Şeypurlar çalınıb işarə verən kimi rəqiblər durduqları yerdən şimşək kimi qopub atlarını meydanın ortasına doğru çapdılar, meydanın ortasında ildırımtək toqquşdular”. [19, s. 95]

Bu cümlə daxilində tərcüməçi iki təşbehdən istifadə etmişdir. Müəllif rəqiblərin sürətlə yerlərindən tərpəndiklərinə görə mənanı gücləndirib, daha təsirli etmək üçün bənzətmədən istifadə edərək onların hərəkətini ilk öncə şimşəyə bənzətmiş, daha sonra rəqiblərin bir-birlərinə toqquşmalarını ildırıma oxşatmışdır. Məxəzdə bənzətmə ədatından istifadə olunmasa da, tərcümənin özündə hər iki təşbehin yanında “kimi” ədatı aşırıq şəkildə işlədilmişdir. Əslində, məxəzdə “like” və “as” “kimi” ədatlar işlənməsə belə, cümləni oxuduqda burada bənzətmənin olduğu bizə aydın məlum olur. Çünki, insana məxsus hərəkət macəzlıqda birləşdirilib, ahəng yaradılmışdır. İlk olaraq tərcüməyə nəzər salsaq, bu cümlədə müfəssəl təşbehin işləndiyini deyə bilərik, çünki həm bənzətmə istiqaməti, həm də bənzətmə ədatı işlənmişdir. Lakin, məxəzə baxdıqda bu qənaətə gələ bilmirik, çünki orada ədata yer verilməmişdir. Məxəzdə cümlə bizə mürəssəm təşbeh təsiri verir.

“The champions a second time sprung from their stations, and closed in the centre of the lists, with the same speed, the same dexterity, the same violence, but not the same equal fortune as before”. [30, s. 81]

“Cəngavərlər yenə də ox kimi öz yerlərindən qopdular, meydanın düz ortasında eyni sürətlə, eyni məharətlə, eyni güclə tutaşdılar, lakin bu dəfə onlardan birinin bəxti o birininkini üstələdi”. [19, s. 96]

Bu nümunədə yenə də məxəz mətndə bənzətmə ədatlarından istifadə olunmasa da, tərcüməçi mətnə məna qataraq cəngavərlərin şəhzadə Conun əmri ilə döyüş üçün öz yerlərindən qəfil götürülmələrinə bənzətmə edərək onların ildırım tək sürətlərini oxa bənzətmiş, ox necə yaydan sürətlə çıxarsa, cəngavərlər də o sürətlə əmri yerinə gətirmək üçün meydana həmin sürətlə gəlmiş və tərcümədə bu bənzətmə yerində edilmişdir.

... “The poor Hospitaller was hurled from his saddle like a stone from a sling”. [30, s. 85]

“Yazıq İohançı daş kimi sapanddan çıxdı”. [19, s. 99]

Bu nümunədə turnirin qalibi hər kəsi heyrətdə qoymuş, şəhzadə Con belə onun məharətindən təsirlənmişdir. De Brasi turnirin qalibinin İohançını necə məğlub etməsini təsvir edərək bənzətmə etmişdir. Burada açıq şəkildə İohançının məğlubiyyəti hər kəsi heyrətə saldığından onun necə uduzması gücləndirilərək daşın sapanddan çıxmasına bənzədilmişdir. Bu bənzətmə daha çox müfəssəl təşbeh təsiri vermişdir. Məxəzdə də, hədəfdə də ədata öncəlik verilmişdir. Burada tərcüməçi ekvivalent tərcümədən istifadə etmişdir.

*“Thus, like the sad presaging raven, that tolls
The sick man’s passport in her hollow beak,
And in the shadow of the silent night
Doth shake contagion from her sable wings;
Vex’d and tormented, runs poor Barrabas,
With fatal curses towards these Christians”. [30, s. 91]*

*“Gələcəkdən bəd xəbər verən qarğatak
Xəstənin pasportunu dimdiyində tutaraq*

Qara qanadlarıyla xəstəlik yayaraq

Lal gecənin qaranlığında uçuş

Xristianları bərk-bərk lənətləyərək

Yazıq Barrabas dəhşət içində qaçır”. [19, s. 108]

Bu beyitə nəzər saldıqda bənzətmə edildiyini görürük lakin, dəqiq olaraq nəyin və yaxud da kimi qarğaya bənzədildiyini məlum etmək bir qədər qəliz hal alır. Həm ədat, həm də istiqamət açıq formada qeyd edilmişdir. Lakin hansı təşbeh növünün olduğunu aydınlaşdırmaq mümkün deyildir. Bu kimi hallarda bənzətmələrin əlavə izahlarına ehtiyac duyulmaqdadır.

“...O, it was a hard and a dangerous meeting! man and steed rushing on each other like wild bulls of Bashan!” [30, s. 96]

“Yaman ağır və təhlükəli döyüş idi! Atlarla insanlar Başan öküzləri kimi birbirinə hücum edirdilər”. [19, s. 116]

Burada insanlarla heyvanlar arasında güclü bənzətmə edilmişdir. Müəllifin onlar arasında gedən döyüşü Başan öküzlərinə bənzətməsinin də bir səbəbi vardı. Başan İordan çayının və Qalileya dənizinin şərqindəki ərazi idi. Bu, tikinti məqsədləri üçün yüksək keyfiyyətli ağacların olduğu geniş meşəlik sahələri olan sulu, münbit otlaq idi. Həmçinin Hermon dağının yerləşdiyi, Qolan təpələri daxil olmaqla həmin yerlər olduqca dağlıq idi. İki kosmik dağ Hermon və Sion arasında ruhanı döyüş vardı, bu döyüş Əhdi-Cədidin bütün hekayəsi boyunca öz əksini tapır. Başan ölü və ilahiləşmiş padşahların məskunlaşdığı yerdə idi. Başan da altı barmağı olan nəhəng Kral Oqun yaşadığı yerdə idi. Bu heyvan növü bizim dilimizdə rastlanmasa da tərcüməçi transformasiyada transkripsiya üsulundan istifadə edərək hədəf dilə çevirmişdir.

“Bethink thee, man,” said the Captain, “thou speakest of a Jew—of an Israelite,—as unapt to restore gold, as the dry sand of his deserts to return the cup of water which the pilgrim spills upon them”. [30, s. 101]

“-Özünə gəl, a kişi, -quldurbaşı dedi, - sən yəhudi, İsrail övladı barədə danışırısan ha! Səhrada zəvvarın qum üstə tökdüyü suyu geri qaytarmaq mümkün olmadığı tək yəhudidən də qızıl almaq mümkün deyil, – quldurbaşı dedi”. [19, s. 122]

Bu nümunədə Qurt yəhudi İsaaka haqqını aparıb verdikdən sonra, İsaak da Qurta əvəzində yüz zekin qaytarması nəticəsində ətrafdakıları təəccübə salmış və onun belə bir şey edə bilməyəcəyi qənaətinə gəldikdən sonra, təşvişə düşmələri nəticəsində ortaya belə bir bənzətmə forması çıxmışdır. Necə ki, qumun üzərinə su töküldükdə o yox olduğundan, quldurların fikrincə yəhudi İsaaka da verilən əşyanı geriye qaytarmaq mümkün olmur. Məxəzdə bənzətmə ədatı olaraq “as” işlədilmişdir. Burada geniş məcazi nümunə verilmiş, anlam daha da möhkəmləndirilmişdir.

“...The gay plumage, shorn from the crests, drifted upon the breeze like snow-flakes”. [30, s. 109]

“Əsən meh dəbilqələrə sancılmış, lakin döyüşdə qırıq-qırıq olmuş lələkləri qar kimi yerə səpələməkdə idi”. [19, s. 132]

Bu nümunədə də bənzətmə ədatından istifadə olunmuş, döyüşün necə ağır şəraitdə davam etdiyi bənzətmə ilə vurğulanmışdır. Bu təşbeh növündə ekvivalent tərcümə üsuluna müraciət edilmişdir. Tərcüməçi məxəz mətnində istifadə olunan təşbehi məharətlə dilimizə tərcümə etmişdir.

“At once this knight seemed to throw aside his apathy, when he discovered the leader of his party so hard bestead; for, setting spurs to his horse, which was quite fresh, he came to his assistance like a thunderbolt, exclaiming, in a voice like a trumpet-call, “Desdichado, to the rescue!” [30, s. 111]

“Dəstəbaşının düşdüyü bu çətin vəziyyəti görən Qara Tənbəl, sanki, birdən-birə ayıldı, hələ sürülüb yonulmamış atını mahmızlayaraq ildırım surətiylə köməyə yetişdi, gur, şeypur səsinə andıran bir səslə “Desdichado, gəldim, qorxma!” deyib irəli atıldı”. [19, s. 134]

İlk olaraq, hədəf mətnində bu cümləni incələdikdə təşbehin olduğu gözə çarpmır. Bunun səbəbi isə bənzətmə ədatının işlənməməsidir. Lakin, bu o demək deyildir ki, hər bənzətmə edilmək istənilən cümlədə kimi ədatından istifadə olunmalıdır. Xeyir, bu heçdə belə deyil. Bəzi təşbeh növləri vardır ki, orada ədatdan istifadə olunmur. Bunlara mürəssəm və müəkkəd təşbehi misal gətirə bilərik. Bu misalda məxəz mətnə diqqət yetirdikdə görürük ki, like ədatından istifadə olunub və Qara Tənbəlin sürətli bir şəkildə yetişmək istəməsinə bənzətmə edilmişdir. Bu nümunədə məxəz mətnində

işlədilən bənzətmə hədəf dilə tam olaraq təşbeh formasında tərcümə edilməmişdir. Tərcüməçi təşbehi “ıldırım kimi” vermək əvəzinə “ıldırım sürətilə” vermişdir.

“A Saxon heiress of large possessions,” replied the Prior Aymer; “a rose of loveliness, and a jewel of wealth; the fairest among a thousand, a bundle of myrrh, and a cluster of camphire”. [30, s. 116]

“-Tanınmış bir sakson nəslinin ən zəngin varisi, – Aymer cavab verdi, - gözəlliyin qızılgülü, misilsiz bir incisi, min gözəlin hamısından gözəl, bir dəstə ətirli mirra, bir salxım rayihəli buxur”. [19, s. 140]

Bu nümunədə də diqqətimizi ilk cəlb edən məqam ədat işlənmədən edilən bənzətmədir. Şəhzadə, Aymerdən Rovenanın kimliyini soruşmağa çalışdıqda, Aymer onun gözəlliyini müxtəlif cür bənzətmələr edərək cavablamışdır. Onu, əsasən gülə bənzətmiş, gül nəcə gözəllikdədirsə, Rovenasında bir gül kimi gözəl olduğunu açıq-aydın vurğulamışdır.

“The Prince turned as pale as death, looked first on the earth, and then up to heaven, like a man who has received news that sentence of execution has been passed upon him”. [30, s. 117]

“Şəhzadənin bənizi ölü bənizitək ağardı, edamının icra olunacağı xəbərini almış birisi kimi əvvəlcə yerə, sonra isə göyə baxdı”. [19,s. 141]

Burada şəhzadəyə məktub gəlməsi nəticəsində onun qardaşının azadlığa çıxması xəbərini öyrənmiş və onu qorxuya salmışdır. Bu xəbəri öyrəndiyi anda rəngi ağappaq olmuşdur. Müəllif bu hissədə bənzətməni mükəmməl şəkildə aparmış, tərcüməçi də hədəfdə bu mükəmməlliyi davam etdirmişdir. Hər ikisi bir-biri ilə gözəl ahəng yaratmışdır. Müfəssəl təşbehin işləndiyi qeyd etmək olar. Çünki həm ədat, həm də istiqamət bizə aydındır. Əslində, cümləyə diqqətlə nəzər salsaq, iki bənzətmə vurğulandığını görərik. Cümlədə ekvivalent tərcümənin işləndiyi məlumdur.

“True, holy father,” said the knight; “but the devil is apt to keep an eye on such exceptions; he goes about, thou knowest, like a roaring lion”. [30, s. 148]

-“Düz deyirsən, müqəddəs ata, ancaq şeytan həтта mütəsna saydığınız əməllərdən də bizi çəkinməyə çağırır. Özün bilirsən ki, o, şir kimi nəərə çəkə-çəkə hər yeri gəzib-dolaşır, –cəngavər dedi”. [19, s. 185]

Burada cəngavərlə rahib arasında şeytanla bağlı gedən söhbətdən söz açılır. Cümlədə açıq şəkildə təşbehin işləndiyi diqqətimizə çarpır. Lakin, bir qədər hiperbolanın da istifadəsi bizi təəcübləndirir. Ekvivalent tərcümə üsulunun bu nümunədə də istifadəsinə şahid oluruq. Bununla da, təşbeh nümunələrində daha çox ekvivalent tərcümə üsuluna müraciət edildiyi müəyyən edilir.

“Of all the train none escaped except Wamba, who showed upon the occasion much more courage than those who pretended to greater sense. He possessed himself of a sword belonging to one of the domestics, who was just drawing it with a tardy and irresolute hand, laid it about him like a lion, drove back several who approached him, and made a brave though ineffectual attempt to succour his master”. [30, s. 157]

“Dəstədə özünü ağıllı, cəsarətli sayanlardan daha zirək tərpənən Vamba qaçıb canını qurtara bildi. Xidmətçilərdən kiminsə qılıncını əlinə keçirərək şir kimi irəli atıldı, bir neçə dəfə tovladı hücum edənləri geri oturtdu, sonra ağasının imdadına çatmağı cəhd elədi, lakin bir şey çıxmadı”. [19, s. 195]

Burada Vambanın cəsarətli çıxaraq, çətin vəziyyətdə necə cürətlə hərəkət etməsi şirə bənzədilmişdir. O şir kimi, qorxmaz davranmış, qarşısına çıxanları məhv etmişdir. Müəllif bu səbəblərə əsasən onu ən güclü, cəsarətli heyvanlardan biri olan şirə bənzətmişdir. Məxz mətnində olduğu kimi qoşmanın istifadəsi hədəf mətnində də özünü aydın göstərir. Burada əlavələrə və atılmalara yol veilməmişdir.

“And they are prisoners to green cassocks, and black visors. And they lie all tumbled about on the green, like the crab-apples that you shake down to your swine”. [30, s. 158]

“İndi əsirlər sənə o çöldə silkələyib yerə tökərək donuzlara verdiyin yabanı almalartək yaşıl otların üstünə səpələnib qalmışlar”. [19, s. 196]

Bu nümunədə əsirlərin çox olması ağacdən silkələnərək yerə tökülən almalara bənzədilmiş, gözəl təşbeh nümunəsi yaradılmışdır. Məxz mətnində və tərcümədə təşbeh istifadəsinin əsas məqamlarına diqqət yetirilmişdir.

“You may look at their cassocks close by,” said Wamba, “and see whether they be thy children’s coats or no—for they are as like thine own, as one green peacock is to another”. [30, s. 158]

-“*Paltarlarına bax, gör səninkilər deyil ki? Alma almaya bənzəyən kimi bunlarda səninkilərə oxşayır, –Vamba dedi*”. [19, s. 197]

Vamba səs küyün gəlməsini eşidərək Loksliyə müraciət edərək gələnlərin onlardan olub-olmadığını soruşmaq üçün belə bənzətmə etmişdir. Yəni, alma necə almaya bənzəyirsə onların geyimləri Lokslinkinə bənzəyirmi deyə maraqlanmaq üçün bu cür bənzətmə etmişdir.

“...*And Music took Devotion's wing;
And, like the bird that hails the sun,
They soar to heaven, and soaring sing*”. [30, s. 159]

“...*Musiqi sədaqəti ilhamlandırır,
Torağaytək günəşi salamlayır,
Musiqi sədası göyə yüksəlir*”. [19, s. 198]

Bu beytdə məcazlıq ön planda verilmişdir. Məxəz və hədəf mətnində ədatə xüsusi yer verilmişdir. Bənzətmə cümlələrdən əlavə şeirlərdə də edilir, bu şeirin ahəngini artırmağa kömək olur. Mənanın əsas vəzifəsinin güclənməsinə yardım edir.

“*On the other hand, the stately form of the Norman appeared to dilate in magnitude, like that of the eagle, which ruffles up its plumage when about to pounce on its defenceless prey*”. [30, s. 173]

“*Digər tərəfdən, qartal köməksiz şikarının üzərinə şığıyarkən tüklərini necə qabardıb iriləşirsə, bu cüssəli normanın vücudu da İsaakın gözləri qarşısında yekəldikcə yekəlirdi*”. [19, s. 218]

Burada heyvana məxsus olan özəlliyn insan hərəkətinə necə bənzədildiyinin şahidi oluruq. Normanın baxışları, duruşu İsaakı vahiməyə saldığından, onun bu cüssəli bədəni İsaakı heyratə salmış və onu heyvanlar arasında cüssəlilərdən biri olan qartalə bənzətmişdir. Biz bu cümlədə müfəssəl təşbehin yer aldığını deyə bilərik, çünki, burada hər bir ünsür öz yerini almışdır. Həmçinin, bənzətmə yönü, ədatı işlənmişdir. Tərcümədə ədatdan istifadə olunmasa belə bu nümunənin təşbeh olduğunu anlayırıq. Məxəzdə isə təşbehi “like” ədatı ilə möhkəmləndirmişlər. Bu tərcümədə təşbehin istifadəsinə əmin olsaq da, onun tərcümədə olduğu kimi işlənmədiyini deyə bilərik.

“What devil’s deed have they now in the wind?” said the old hag, murmuring to herself, yet from time to time casting a sidelong and malignant glance at Rebecca; “but it is easy to guess—Bright eyes, black locks, and a skin like paper, ere the priest stains it with his black unguent” ... [30, s. 186]

-“Yenə nə murdar iş görüblər? -qarı kinli baxışlarla Rebekkaya çəpəli baxaraq öz-özünə danışmış kimi soruşdu. -Başa düşmək o qədər də çətin deyil: gözəl gözlər, qara saçlar, keşşin qara, murdar əli toxunmamış kağız kimi ağappaq bədən” ...[19, s. 234]

Rebekka ilə qarı arasında gedən söhbətdə qızın bədəninin rəng olaraq ağappaq olması kağıza bənzədilmiş, lakin cümlə natamam saxlanılmışdır. Qarı qızın gözəlliyini təsvir etdikdə bu formada bənzətmə işlətmişdir. Təəcüblü deyilki, bir çox bənzətmə halları məhz elə təsvir vasitəsilə həyata keçirilir. Təsvir zamanı təşbehin müxtəlif növlərinə yer verilir. Ekvivalent tərcümə burada da özünü göstərir.

“Alas!” said the Jester, “to restrain them by their sense of humanity, is the same as to stop a runaway horse with a bridle of silk thread”. [30, s. 200]

-“Təəssüf ki, onları insanlığa dəvət etmək qızmış bir ayğın tük kimi nazik ipək sapdan hazırlanmış yüyənlə dayandırmağa cəhd etmək kimi bir şeydir”. [19, s. 257]

“Kind service cannot be chucked from hand to hand like a shuttlecock or stool-ball”. [30, s. 202]

“Sədaqət top deyil ki, atıb tutasan”. [19, s. 259]

Təlxəyin dialoq zamanı işlətdiyi bu ifadə dilimizə gözəl tərcümə edilmişdir. Yəni, demək istədiyi odur ki, sədaqəti top kimi atıb tuta bilməzsən. Hədəf mətndə bu cümlə mürəssəm təşbehə bənzəsə də, məxəzdə müfəssəl təşbehə bənzəyir. İnsana məxsus olan xüsusiyyət əşya üzərinə köçürülərək bənzətmə edilmişdir.

“And so farewell, master, and be kind to poor Gurth and his dog Fangs; and let my cockscorn hang in the hall at Rotherwood, in memory that I flung away my life for my master, like a faithful—fool”. [30, s. 202]

“Əlvida, mənim ağam, yazıq Qurta və onun iti Fanqsa qarşı mərhəmətli ol; sadıq bir təlxək kimi həyatımı ağamın xilasını yolunda qurban verməyimdən bir xatirə kimi qoy təlxək papağım Rottervudda divardan asılı qalsın”. [19, s. 259]

Ümumilikdə tərcüməçi, adları çevirib tərcümə etdiyi zaman, transliterasiya və transkripsiya üsullarına müraciət etmişdir. Təşbehin tərcüməsi olduğu formada saxlanılmış və mənə düzgün verilmişdir. Bununla da mükəmməl tərcümə ortaya çıxmışdır.

“Stay yet a while,” said Urfried; “the accents of the voice which thou hearest now will soon be choked with the cold earth, and I would not descend to it like the beast I have lived.” [30, s. 205]

-*“Dayan, bir az da dayan, sənin eşitdiyin bu səsin sahibi tezliklə soyuq torpağa gömüləcək. Ancaq mən ora heyvan kimi, günahlarımı etiraf etmədən getmək istəmirəm”.* [19, s. 264]

Urfrid və Sedrik arasında gedən söhbətdə, Urfrid özünü heyvana oxşadaraq, bənzətmə edir. Bu nümunədə istifadə olunan “beast” sözü əslində “çirkin varlıq”, “yaratıq” kimi tərcümə olunmalıdır.

“There is—there is,” answered the wretched woman, “deep, black, damning guilt,—guilt, that lies like a load at my breast—guilt, that all the penitential fires of hereafter cannot cleanse”. [30, s. 205]

-*“Bəli, cinayətdir, dəhşətli, çirkin, iyrənc bir cinayətdir. Bu cinayətlər ağır bir daş kimi sinəmdən sallanıb; elə cinayətlər ki, hətta ölüm əzabları belə mənim vicdanımı təmizləyə bilməz”.* [19, s. 265]

Qarı bu qədər yükü daşımalarını daşa bənzətmiş, daş nə qədər ağırdırsa, bu yüklər də ona o qədər əzab verdiyini bildirir. Təşbehin tərcüməsi məhz müəllifin məxəz mətnində istifadə etdiyi formada aydın verilmişdir. Tərcümələrin məxəz mətnlə bərabərliyi tərcümənin qüvvətini daha da artırır.

“Look on me, Cedric—are there not still left on this foul and faded face some traces of the features of Torquil?” [30, s. 206]

“Sedrik, bir mənə bax, mənim bu murdar çiçək kimi solmuş üzümdə Torkildən bir əlamət qalıbmı?” [19, s. 266]

Sedrik və Torkil arasında gedən mübahisədə, Torkil Sedrikə əsəbi halda sual ünvanlayır və bu zaman öz bənizini murdar çiçəyə bənzədir. Təbii ki, bu bənzətmə

heç də xoş bənzətmə deyil. Məxəzdə bənzətmə müəkkəd təşbeh olaraq canlandırılmışdır.

Bənzəyən: “Torkil”

Bənzədilən: “Murdar çiçək”

“Guess it, but ask it not. —Here—here I dwelt, till age, premature age, has stamped its ghastly features on my countenance—scorned and insulted where I was once obeyed, and compelled to bound the revenge which had once such ample scope, to the efforts of petty malice of a discontented menial, or the vain or unheeded curses of an impotent hag—condemned to hear from my lonely turret the sounds of revelry in which I once partook, or the shrieks and groans of new victims of oppression”.
[30, s. 206]

-“Özün tap, ancaq məndən soruşma. Vaxtsız qocalıq sifətimi eybəcərləşdirənədək burada yaşadım, bir vaxtlar hamının mənə itaət etdiyi bir yerdə təhqir və məsxərə hədəfinə çevrildim. Əvvəllər intiqam və nifrət üçün geniş imkanlar var idi, sonra isə narazı bir xidmətçi kimi xırda-xuruş dedi-qodu ilə, yaxud əbəs, heç kəsin əhəmiyyət verməsiyi karsız bir qoca kimi söymək və lənətlər yağdırmaqla məşğul olmağa başladım; tənha otağımdan bir vaxtlar özümün iştirak etdiyim kef məclislərdən gələn səs-küyü, ya da zülmün yeni qurbanlarının qışqırığı və iniltilərini eşitməyə məhkum olunmuşam”. [19, s. 266]

Bu nümunədə tərcümə dəqiq formada verilmiş, təşbehin mahiyyəti önə çıxarılmışdır. Əsasən tərcümənin səlis oxunuşu gözə çarpır. Təşbehlərin tərcüməsinin bəzi hallarda çətin olmasına baxmayaraq, tərcüməçi bu cür halların üstəsindən məharətlə gəlmiş və gözə tərcümə nümunəsi yaratmışdır.

—“Already his eye has been upon thee like a falcon on his prey”. [30, s. 207]

“Qızılquş gözünü ovundan çəkmədiyi kimi, onun da gözü artıq səndədir, fürsət axtarır”. [19, s. 268]

Bənzəyən: “Sedrik”

Bənzədilən: “Qızılquş”

Bənzətmə ədatı: “kimi”

Bənzətmə istiqaməti: “Fron de Befin gözünün artıq Sedrik üzərində olması və hər an fürsət axtarması”

Bu nümunədə Sedrikin olduğu yerdə dayan bilməməsi və getmək istəməsindən bəhs edir. Lakin Ulrika Fron de Befin onu axtardığını, ona görə də onun getməməyini xaiş edir. Tərcüməçi hədəf mətnə fürsət axtarır sözünü əlavə etmişdir. Bu əlavənin olunması cümləni daha da aydınlaşdırmışdır.

— *“Then, when all other strong impulses have ceased, we become like the fiends in hell, who may feel remorse, but never repentance”*. [30, s. 208]

“Bundan sonra vicdan əzabı başlayır, insanın qəlbini gürzə kimi zəhərləyir, insan keçmişinə təəssüflənir. Ümitsizlik içində gələcəyə baxır!” [19, s. 269]

Sedriklə Ulrika arasında gedən dialoqda, Ulrika qocalığın insanın qəlbini bir gürzə kimi zəhərlədiyini, yəni, dərindən zəhərlədiyini və çürütdüyünü bir bənzətmə edir. Yenə də insana məxsus olan xüsusiyyət heyvanla bənzədilmə edilmişdir. Görüyümüz kimi, bir çox bənzətmələr məhz heyvan üzərindən edilir. Bu nümunədə məxəzdə işlənən cəhənnəm sözü buraxılmışdır.

“Their very names are an encumbrance to a Norman knight’s mouth, and have, as it were, a flavour of bacon”. [30, s. 210]

“Adları elədir ki, heç tələffüz olunmur, bu adlar adamın ağzında donuz ətinin tamını verir”. [19, s. 273]

Məxəz mətnində ədatdan istifadə olunaraq “as” ədatı istifadə olunmuşdur. Bu təşbeh növü bizə daha çox müfəssəl təşbehi xatırladır. Çünki, bu nümunədə hər bir ünsürü rahatlıqla görmək mümkündür.

“I know not whether the fair Rowena would have been altogether satisfied with the species of emotion with which her devoted knight had hitherto gazed on the beautiful features, and fair form, and lustrous eyes, of the lovely Rebecca; eyes whose brilliancy was shaded, and, as it were, mellowed, by the fringe of her long silken eyelashes, and which a minstrel would have compared to the evening star darting its rays through a bower of jessamine”. [30, s. 220]

“Əgər gözəl Rovenə bu sədaqətli cəngavərin yahudi qızının qəşəng və yaraşlıq formasına, işıq saçan gözlərinə hansı hisslərlə baxdığını duysaydı, bilmirəm bundan

razı qalardı ya yox, gözlərini dövrələmiş ipəyəoxşar uzun kirpikləri bu işığa bir az kölgə salmış, ona qəmli ifadə vermişdi". [19, s. 289]

Bu nümunədə qızın uzun kirpikləri ipəyə bənzədilmiş, bənzətmədən gözəl bir formada istifadə olunmuşdur.

— *"Thou seest, maiden, what an ill-fated wretch thou dost labour to assist; be wise, and let me go, ere the misfortunes which track my footsteps like slot-hounds, shall involve thee also in their pursuit"*. [30, s. 224]

"Xanım qız, indi görürsən ki, sən necə acı taleli bir adama kömək etmək istəyirsən; ağıllı ol, təzi kimi məni daban-dabana izləyən bədbəxtlik nə qədər ki sənə yetməyib, qoy çıxıb gedim". [19, s. 303]

Yəhudi qızı ilə Ayvənhau arasında gedən söhbətdə, Ayvənhəu öz bədbəxtliyinin saysız olmasını dünyada bərkqaçan bir it cinsinə bənzətmiş. Bu nümunədə də müfəssəl təşbehdən detallı formada istifadə olunmuşdur.

"But Ivanhoe was like the war-horse of that sublime passage, glowing with impatience at his inactivity, and with his ardent desire to mingle in the affray of which these sounds were the introduction". [30, s. 228]

"Ayvənhau belə bir uca məqamda həmin kitabda təsvir olunan döyüş atına bənzəyirdi: tərpanə bilmir, lakin səbirsizlikdən qovrulurdu, çox istəyirdi ki, bu hayqurtların əsl savaştan xəbər verdiyi döyüşdə iştirak etsin". [19, s. 309]

Əsərin qəhrəmanı heyvana bənzədilmiş və tərcümədə ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə edilmişdir.

"Nothing but the cloud of arrows flying so thick as to dazzle mine eyes, and to hide the bowmen who shoot them". [30, s. 230]

- *"Heç nə ancaq ox dolu kimi yağır, gözlərimi elə qamaşdırırdı ki, kimlərin atdığını görmürəm"*. [19, s. 302]

Cəngavər Rebekkadan olub bitənləri soruşduqda, cəngavər ona vəziyyətin yaxşı olmadığını, oxların sürətlə atıldığını qeyd edir. Bu zaman oxların bir qar dənəcikləri kimi yağdığını bənzətmə edir.

“They have—they have!” exclaimed Rebecca— “and they press the besieged hard upon the outer wall; some plant ladders, some swarm like bees, and endeavour to ascend upon the shoulders of each other”. [30, s. 231]

-“Hasarı keçiblər, müdafiəçiləri divara doğru sıxışdırırlar! Divara nərdivan söykəyirlər, bəziləri də arı kimi bir-birinə sarmaşıb, bir-birinin çiyninə çıxa-çıxa yuxarı qalxır”. [19, s. 303]

Bu nümunədə heyvana bənzətmə edilmiş, insanların bir-birinə sarmaşması arıya bənzədilmişdir. Bu nümunədə ekvivalent tərcüməyə müraciət edilmişdir.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işinin ilk fəslində təşbehlərlə bağlı nəzəri məlumatlara önəm verilmiş, onların işlənmə məqamları təhlil olunmuşdur. Müxtəlif alimlərin təşbehlər haqqında düşüncələri qeyd olunmuşdur. Tədqiqat işinin ikinci fəslində Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərində məharətlə işlədilən təşbehlərin hansı yollarla dilimizə tərcümə edildiyi və dilimizə çevrilərkən yaranan problemlər haqqında ətraflı təhlil aparıldı. İlk fəsildə təşbehlərin əhəmiyyətinə, onların digər bədii təsvir vasitələri ilə qarışdırıldığı zaman meydana gələ biləcək problemlər, tərcüməçinin bu cür maneələrlə qarşılaşacağı anda hansı vasitədən istifadə etməli olduğu ayınlaşdırıldı. Əlavə olaraq, ikinci fəsildə romanda istifadə edilən təşbehlər tətqiq olunaraq nümunələri ilə birgə müqayisəli formada təqdim edildi.

Bununla gəlməli olduğumuz nəticələr aydınlaşır. Valter Skott romanda bəzi məqamları və əsl mənanı gücləndirmək məqsədilə məhz təşbehlərə müraciət etmiş və bunun vasitəsilə müəyyən bənzətmələr edilmişdir.

Tərcümə əsasən irqindən, cinsindən aslı olmadan bütün insanların həmin xəzinədən tam bəhrələnməsinə yardımçı olan vasitədir. Bədii təsvir vasitələrinin əsər daxilində işlədilməsinin mövcud olan önəmi hər kəsə aydın şəkildə məlumdur. İstər məxəz istərsə də hədəf mətnində təşbehlərin istifadəsi zamanı ortaya çıxma biləcək problemlər diqqətlə araşdırılaraq tətqiq olunmuşdur. Bununla da tərcüməçinin hər bir nöqtədə diqqət göstərməli olduğu aşkar olmuşdur. Tədqiqat boyu tək bir əsər daxilində deyil, digər roman, şeir və əsərlər çərçivəsində də bənzətmədən necə istifadə olunduğu, onun hansı yol ilə hədəf mətnə köçürüldüyü bildirilmişdir. Elmi işin əsas mövzusu olan təşbeh tərcümə sənətində də önəmli mövqe tutduğundan, onunla bağlı aparılan araşdırmalar hər bir tərcüməçiyə kömək olacaqdır.

Tərcümədə artıq müəyyən edilən fikirlər və qanunlar əsas gətirilərək və tədqiqat mövzusunun işlənməsi boyunca ortaya çıxan nəzəri biliklər göstərilərək müəyyən sualların qarşılığını tapmağa yardım edəcəkdir. Bənzətmələrin əsərlərdə istifadəsi zamanı digər bədii təsvir vasitələri ilə oxşarlıqları müqayisə edilərək

oxucuya aydın izahla təqdim olunmuşdur. Əsas diqqət yetirilməli nöqtələr vurğulanmışdır.

Elmi işin əsası olan təşbehlərin tərcüməsinin tədqiqi zamanı onların heçdə göründüyü qədər asan olmadığı, tərcümə zamanı tərcüməçinin xeyli çətinliklərlə üzləşdiyinin şahidi oluruq. Onların cümlə daxilində digər bədii təsvir vasitələrinə oxşamasına rəğmən tərcüməçi məharətlə bənzətmələri hədəf dilə çevirmişdir. Təşbehlər əsərdə istifadə olunarkən mənə qüvvətləndirmələrindən istifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə şeir tərcümə ən çətin hesab olunan tərcümə növlərindən biridir. Lakin, buna baxmayaraq bir çox tərcüməçilər bu tip tərcümələri əsrarəngiz formada tərcümə etməyi bacarmışlardır. Qeyd etdiyimiz kimi, təşbehlər əsər daxilində müəyyən çətinlikləri əhatə edir, bu həmçinin şeir tərcüməsində də özünü göstərir. Bədii təsvir vasitələrinin məxəz dildən hədəf dilə ötürülməsi zamanı müəyyən qəlizliklərlə üzləşmək normal hal kimi qəbul olunur. Təşbehlərin cümlədə işlədilməsinin ən əsas səbəbi müəllifin həmin anda mənanı qüvvətləndirmək istəməsi ilə bağlıdır. Təşbehlərin əsaslı şəkildə təhlil olunmasından sonra belə qənaətə gəlmək olar ki, onların istifadəsi zamanı yetəri qədər diqqət sərgiləməz lazımdır. Əsaslı təhlillər nəticəsində təşbehin ən çox bədii təsvir vasitələrindən olan metafora ilə qarışıq salındığı və bəzən təşbehin məhz metaforanın xüsusiyyətlərinə bənzədiyini qənaətinə gəlinmişdir. “Ayvənhəu” əsərini hədəf dilə tərcümə edən Qılıncxan Bayramov əsərin mükəmməl şəkildə tərcüməsinə diqqət yetirmiş və ortaya əsrarəngiz bir tərcümə çıxarmışdır. Əsərdə mənə qüvvətləndirmək məqsədilə işlədilən təşbehlər əsərə əvəz olunmaz mənalar qatmış, bunun vasitəsilə oxucuda güclü təsir yaratmağa nail olmuşdur.

Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərində yetəri qədər təşbehlərlə tanış olduqdan sonra qənaətə gəlmək mümkündür ki, onların tərcüməsi zamanı xeyli diqqətli olmaq, cüzi belə görünən xırdalığlara diqqət etmək və əsas məqamları diqqətdən qaçırmamaq lazımdır. Təbii ki, peşəkar tərcüməçi üçün bu hallar bir qədər tanış olmalıdır. Əsas vəzifə sayılan diqqət və mükəmməlik ön planda olmalıdır. Bunun vasitəsilə gözəl tərcüməyə malik olmaq mümkün olar. Əsərin məzmunu asan görünə

belə, onun daxilində mövcud olan xırdalıqları görmək və onun hədəf dilə düzgün çevirmək tərcüməçinin peşə borcu sayılmaqdadır.

Romanda müəllif müəyyən məqamları fikri qüvvətləndirmək və canlılıq yaratmaq üçün bənzətmələrdən istifadə edir. Əsərdə işlənən bədii təsvir vasitələri bizə əsərə necə mənə qatılmalı olduğunu, mənəni necə vurğulanmalı olduğunu açıq aşkar formada göstərir. Romanda qarşımıza tez-tez çıxan bədii təsvir vasitələri əsəri daha yaxşı anlamağımıza və ona diqqətlə fokuslanmağımıza kömək edir. Lakin nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, məcazi mənəli sözləri çevirən zaman müəyyən məhdudiyyətlər ortaya çıxarsa tərcüməçi bunu ortadan qaldırmağa müvəffəq olmalıdır.

Təşbehlərin dilimizə tərcüməsi ilə bağlı ikinci fəsildə ətraflı bəhs olunmuşdur. İki dil arasında gedən təhlil istiqaməti daha da aydınlaşdırmışdır. Tərcüməçinin bu cür vasitələri necə tərcümə edəcəyi metodları müəyyənləşdirilmiş və oxucuya düzgün tədim edilmişdir. Müəllifin bu romanda işlətdiyi bənzətmələr hədəf dilimizə çevrilərkən tərcüməçi tərəfindən müəyyən çətinliklər tədqiq olunmuşdur. Bu tədqiqatın tərcüməçilər üçün faydalı olacağı qənaətinə gəlinmişdir.

Bəzən əsərlərdə orjinal mətni oxuyarkən anladığımız mənəni hədəf ildə oxuyarkən anlaşılmazlıqlar yaranır. Bu halların baş verməsini əngəlləmək naminə tərcüməçidən xeyli ehtiyatlı olması tələb olunur. “Ayvənhəu” romanını oxuyarkən elə hallarla qarşılaşılmaması tərcüməçinin əsəri necə ustalıqla tərcümə etməsinə əsas gətirir. Tərcümə əsas mənənin başqa bir dilə köçürülməsi fəaliyyəti olaraq bilinməkdədir. Diqqət yetirilməli olan hər iki dil öz xüsusiyyətlərini qorumağıdır. Burada lazım olan öhdəlik tərcüməçinin üzərinə düşməkdədir.

Tərcüməçinin üzərinə düşən əsas öhdəlik məcazların tədqiqinə önəm verməkdir. Onların birinin digərilə səhv salınması anında bütün tərcümə səhv sayıla və bununla da böyük yalnışlıq ortaya çıxmış ola bilər. Bu kimi halların baş verməməsi üçün tərcüməçi bu sahə haqqında müəyyən biliklərə sahib olmalı. Bu sahənin tədqiqini peşəkarcasına aparmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları, Bakı, 2010, 218 s.
2. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı öçerklər, Bakı 1970, 292 s.
3. Bayramov Q. Tərcümə sənəti, Bakı, 2008, 251 s.
4. Cümşüdoğlu N. Füzulinin sənət və mərifət dünyası, Bakı, Tehran 1997, 140 s.
5. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı, Bakı 1962, 237 s.
6. Hacıyev Tofiq, Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi (I hissə), Bakı “Elm” 2012, 688s.
7. Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik, Bakı “Nurlan” 2007, 616 s.
8. Həsənov H.Ə. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları, Bakı 2003, 398 s.
9. H.Cavid və A.Şaiq, Ədəbiyyat dərsləri, Bakı 1919, 134 s.
10. Hüseynova M., Yusubova G. English stylistic, Bakı, 2017, 74 s.
11. Klassik Azərbaycan Ədəbiyyatı Vaqif əsərləri, Bakı 2010, 269 s.
12. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri, II cild, Şərq-Qərb, Bakı 2005, 409 s.
13. Məxtumqulu Fəraqi, Seçilmiş əsərləri, Bakı 2010, 133 s.
14. Nəbii Xəzri seçilmiş əsərləri, Bakı 2004, 125 s.
15. Rəhimli E. Hamlet Azərbaycan dilində, Təhsil 2013, 184 s.
16. Sadələşdirilmiş mətnlər, “Öndər” nəşriyyatı, Bakı 2004. 234 s.
17. Üslubiyyatın tədrisi metodikası, Bakı 2009, 300 s.
18. Vahabzadə B. Səhəndə məktub, Bakı 1968, 328 s.
19. Valter Skott, Ayvənhəu, Bakı 2013, 518 s.
20. Vəliyeva X. Bəxtiyar Vahabzadə poemalarının dili və üslubu, Bakı 2007, 76 s.

Türk dilində:

21. Külekçi Kocakaplan, 1999, 215 s.

Rus dilində:

22. Юдина, Б. Г. Москва 2010, 207 s.
23. Голуб. И. Б. Москва 2002, 378 s.

24. Yapova. P. M. Moskva 2006, 192 s.

İngilis dilində:

25. Fromilhague (1995), Fromilhague, Catherine (1995), Les Figures de Style, Paris: Nathan, 317 s.

26. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. – London: Bloomsbury, 2010, 450 s.

27. Galperin... Stylistics. M., 1971.

28. Longman Dictionary of English Language and Culture. L., 1998

29. Newmark, Peter. A. Textbook of Translation. London/New York: Prentice Hall, 1988

30. The Project Gutenberg eBook of Ivanhoe, by Walter Scott John P. Roberts, Jr. and David Widger, ebook#82, 1993. 320 s.

31. The New Oxford Dictionary, 1998.

32. Savory T.H. The Art of Translation. Cape 1968

İnternet resursları:

33. https://az.wikipedia.org/wiki/Köməkçi_məna

34. https://az.wikipedia.org/wiki/Kateqoriya:Əlifba_sırasına

35. https://msborersclass.weebly.com/uploads/3/2/0/1/32013059/figurative_language_example_review.pdf

36. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2017/iyun/546532.htm>

37. <https://www.mtc.com.au/discover-more/mtc-now/feature-macbeth>

38. https://www.softschools.com/examples/literary_terms/repetition_examples

39. <https://www.ens.az/az/mehemmed-fuzuli-asiyani-murgi-dil-zulfi>

40. https://en.wikipedia.org/wiki/A_Red,_Red_Rose

41. <https://az.wikipedia.org/wiki/T%C9%99%C5%9Fbeh>

42. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/be-as>

43. <https://www.ens.az/az/mikayil-musfiq-kimidir>

44. <https://examples.yourdictionary.com/examples-of-similes.html>